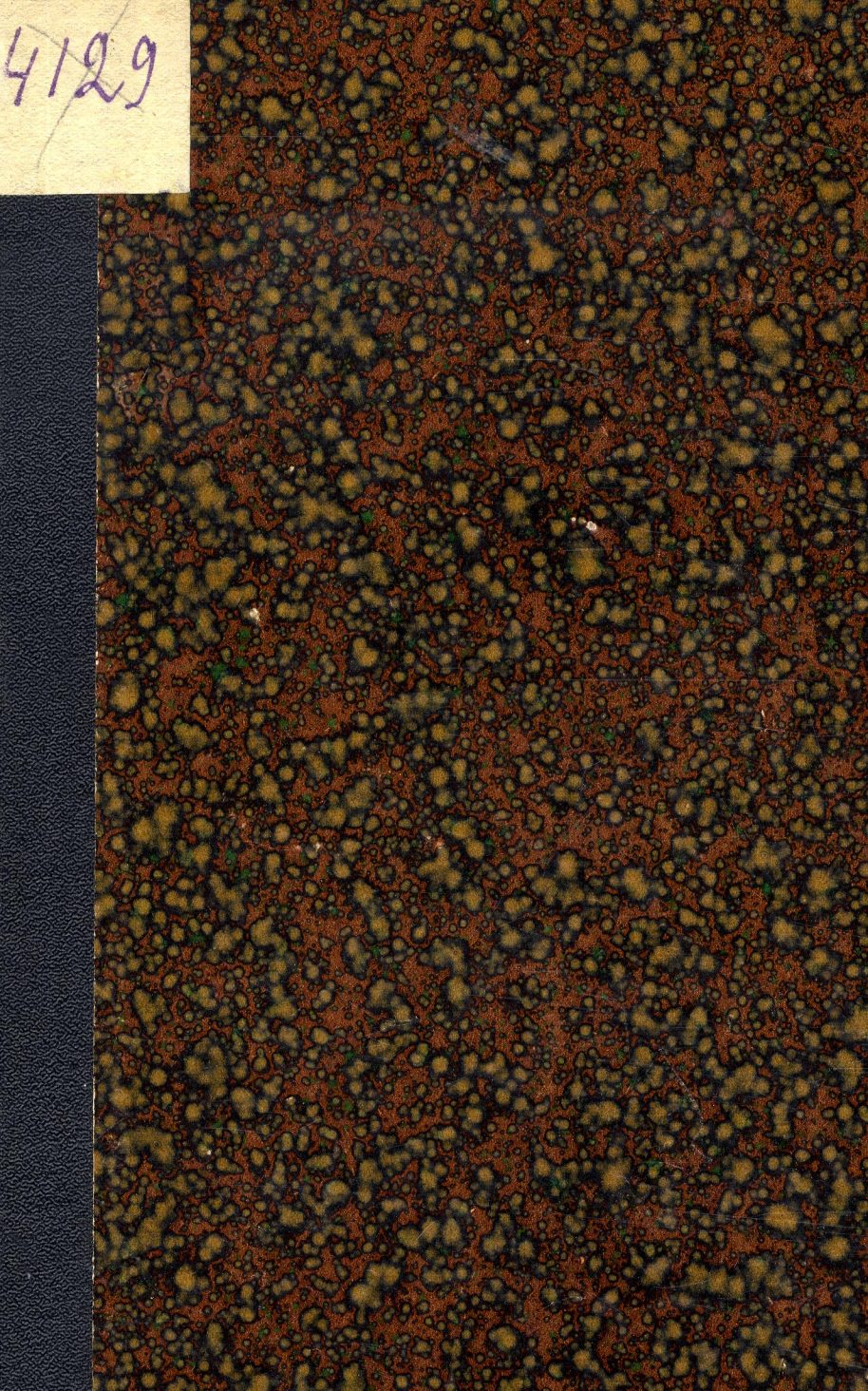

4129

9325

Маст.
КАРЛ КАУТСЬКИЙ.

ДИКТАТУРА
ПРОЛЕТАРІЯТУ.

4/29
Переклад М. Галагана.

4/29
1921.

КИЇВ—ВІДЕНЬ—ЛЬВІВ.

ВИДАННЯ І НАКЛАД ЗАКОРДОННОЇ ГРУПИ У. С. Д. Р. П.

06
10

3754

КАРЛ КАУТСЬКИЙ.

ДИКТАТУРА
ПРОЛЕТАРІЯТУ.

6214

Переклад М. Галагана.

1921.

КИЇВ—ВІДЕНЬ—ЛЬВІВ.

ВИДАННЯ І НАКЛАД ЗАКОРДОННОЇ ГРУПИ У. С.-Д. Р. П.

ЮЗ(ЧГ)6-636

ДРУКОВАНО 1000 ПРИМІРНИКІВ.

Друкарня видавництва „ЧОРНОМОР“.

Каліш.

Табор інтернованих.

Львівська державна
наукова бібліотека

№ 2613

З М І С Т:

	Ст.
Завдання	1
1. Проблема	1
2. Демократія і здобуття політичної влади	2
3. Демократія і зрілість пролетаріату . .	6
4. Впливи демократії	12
5. Диктатура	20
6. Установчі збори і совіти	29
7. Совітська республіка	34
8. Наглядне навчання	43
9. Спадщина диктатури:	
а) Сільське господарство	50
б) Індустрія	60
10. Нова теорія	67

Завдання.

Війна з нечуваною силою кинула цілий світ на шлях соціалізму. Ті нації, що марширують на чолі капіталістичного розвитку, аби бути в стані задовольнити мілітарні вимоги, побачили себе змушеними піддати державному контролю засоби сполучення та важніші галузі продукції. Рівночасно всю масу робітництва, навіть індеферентну до того часу частину його, у великій мірі було втягнуто в політику, та їй найенергійніше доводили про значіння сили і свободи держави. Бо антанта не могла виграти війни без одушевленої згоди робітничої класи,—згоди, яку варто було, бачити лише тоді, коли повстала б війна за демократію проти мілітаризму та автократії.

Західні держави не позбавляться тепер уже тих духів, яких вони покликали:—або державне управління продукцією в інтересах загалу, або енергійна акція робітничих мас за великі політичні і соціалістичні цілі. І те і друге разом мусить бути у Франції, а в англо-саксонських державах, при висоті їхнього індустріального капіталізму і силі їхнього пролетаріату, це мусить сильно прискорити розвиток в напрямі до соціалізму, без необхідности там насильної революції.

Але в той же час такої революції не можливо було уникнути у великих мілітаристичних монархіях Сходу, в Німеччині, Росії та Австрії. В світовій війні вони переможені і у цивілізованому крузі вже немає більше мілітаристичних монархій, за винятком далекої і цілком ізольованої Японії. Не мирною дорогою, тільки силою можна було очистити шлях од мілітаристичних монархій, що виразно показали як-раз події недавнього часу.

В Німеччині при її високорозвиненому капіталізмі політична революція стала вихідним пунктом соціальною; вона привела пролетаріат безпосереднє до панування, а не до поважної лише політичної сили, як це має місце в західних державах. Тільки господарського характеру нужда, яку витворила війна, може ще затруднювати скорє збудування соціалізму, з другого-ж боку, як-раз вона робить це будування ще більше негайно потрібним тут, ніж де инде.

Інакше стоїть справа в слов'янських країнах, які є переважно аграрними країнами з тонкою верхньою верствою індустріальною. Вони не розпоряджають ані економічними організаціями, ані інтелектуальними силами та масовими пролетарськи

ми організаціями, які потрібні, коли вони мусять розвинути соціалізм зі самих себе, власною своєю силою. В тих країнах, де переважає селянство, воно являється реакційним економічним фактором, який стоїть перешкодою на шляху до соціалізму, і не виходить за межі національно-демократичних цілей.

В інших областях Сходу, де переважає велика земельна власність і де вона держить ще селянина в пів-феодалній залежності, селянин, навпаки, являється революційним елементом, як довго існує велика земельна власність,—елементом, готовим до співробітництва з мійським пролетаріатом для повалення існуючого порядку власності, але елементом, що не має ніяким чином інтересу до соціалізму.

Таке положення є у Великоросії; завдяки йому партії соціалістичного пролетаріату, так званим більшовикам, через піддержку селян, після того, як під впливом продовжування війни упав царизм, пощастило повалити кволе тимчасове правительство і захопити у свої руки політичну владу, яку вони удержують і до цього часу завдяки апатії подавляючої більшості населення—селян.

Большовики були першою в світовій історії соціалістичною партією, якій удалось спанувати велику державу і яка розпочала здійснювати соціалізм. Це було великою справою, яка приваблювала багатьох пролетаріїв і підбадьорувала їхню діяльність. Однак характер відносин, які вони мали перед собою, був незвичайно несприятливий; всіх передумов для переведення їх цілей бракувало в економічно-відсталій країні.

Через те вони не мали надії досягти цього шляхом демократії. До цього часу в рядах соціально-демократії приймалось за само собою зрозумілу річ, що соціалізм при розвитку капіталістичного способу продукції мусить повстати із демократії. Більшовики-ж в скрутному своєму становищі на місце цієї думки поставили зовсім іншу, цілком нову. Вони, в противність демократії, ждали диктатури не тільки для переходнової виняткової ситуації, при котрій в революційні часи могла бути потрібна диктатура, але домагались її як нормальної заміни демократії в час переходу від капіталістичного до соціалістичного способу продукції, значить, на період часу, який може обняти десятки літ. Вони домагались диктатури при всяких обставинах, не тільки для дотеперешніх мілітаристичних монархій, але також і для старих демократій світу. Вони ждали диктатури бойових організацій, котрі допомогли їм досягнути перемоги,—диктатури робітничих, салдацьких і селянських рад.

Іхнє домагання пояснюється своєрідними відносинами в краю, в котрому вони досягли влади, та ненормальною ситуацією, яка винесла їх на вершину. Це домагання було висловом безпорядку в докремленій пролетарській партії, яка в краю з кво-

лим пролетаріатом поставила собі величезні завдання, розв'язання котрих можливе тільки для пролетаріату, що становить більшість населення, та має за собою хоч частину інтелігенції краю.

Це, однак, не всюди було визнано. В старих демократіях світу ні одна, розуміється, серйозна людина не думала засвоювати большевицькі гасла диктатури. Оскільки там виступали симпатії до большевиків, вони відносились до соціалістичної мети, до пролетарського характеру „комуністичної“ партії, а не до їхніх політичних метод.

Навпаки, в Німеччині, особливо в Пруссії, ми жили під режимом військової автократії і поліцейської сваволі; це було так рідне російському режимові, що могло створити в де-яких колах настроїв, який виказував себе відзичливим до повставших з російської своєрідности думок про диктатуру.

Через це необхідним стало піддати знов під обмірковання питання про значіння демократії для пролетаріату і соціалізму, яке від десятиліття здавалось нам уже полагодженим. З цією метою вже за кілька тижнів перед революцією я випустив брошуру під назвою „Диктатура пролетаріату“.

Більшу частину праці присвячено було російським відносинам. Все, що я про те сказав, на жаль, підтвердилось фактами.

Сьогодні ми самі маємо революцію. Сьогодні не для Росії, а для Німеччини стоїмо ми перед питанням: чи диктатура—чи демократія?

В цій зміненій ситуації мені здається доцільним випустити окремо ту частину мого твору, яка займається загальним питанням: демократія чи диктатура. Тут вона предкладається. А хто хоче прочитати ті мої висліди, які присвячено російським справам і які ілюструють мої теоретичні висновки практикою, той нехай звернеться до згаданої праці.

Протилежність між демократією і диктатурою найшла в Росії найбільше виразний прояв у питанні про Установчі Збори, — в питанні про те, чи є правильним оддати всю політичну владу в руки вибраного на основі загального, рівного, прямого тайного виборчого права народнього представництва, як це вимагав Енгельс ще в 1891 році, чи ми мусимо на місце Національного Зібрання поставити зібрання, яке обіbrane де-якими привилеєвними верствами робітників, салдат і селян на основі непрямого, одкритого, нерівного, станового обмеженого, виборчого права.

Правительство і велика більшість населення, оскільки можна зяклучити по окремих прикметах, виступає за Національним Зібранням. Але це не позбавляє нас обов'язку покітаться з тими соціалістами, які добачають в демократії загрозу інтере-

сів соціалізму і які думають, що тільки шляхом диктатури можна визволити людство від кошмару капіталізму.

Ми хочемо тут в послідуєчому розібрати, яке значіння для пролетаріату має демократія,

I. Проблема.

Сучасна російська революція перший раз у світовій історії привела соціалістичну партію до опановання великою державою. Це явище далеко могутніше, ніж захоплення пролетаріатом влади над містом Парижем в березні 1871 р. Все ж таки в одній важливій точці Паризька Комуна стояла вище від совітської республіки. Вона була ділом цілого пролетаріату. Всі соціалістичні напрямки брали у ній участь, ані один не виключав себе з неї і не був нею виключений.

Навпаки, соціалістична партія, яка править тепер Росією, прийшла до влади в боротьбі проти інших соціалістичних партій. Вона користується владою при виключенні з управляючих установ інших соціалістичних партій.

Протилежність обох соціалістичних напрямків ґрунтується не на дрібних особистих почуттях заздрости; вона є протилежністю двох в основі своїй різних метод: демократичної і диктаторської. Обидва напрямки хочуть того самого: освободити через соціалізм пролетаріат, а з ним і все людство. Але шлях, яким ідуть одні, вважають другі за помилковий, що веде до загибелі.

Неможливо оставатись байдужим до такого велетенського явища, як пролетарська боротьба в Росії. Кожний з нас чує себе примушеним стати, з захопленням навіть стати, по тій чи іншій стороні. Тим більше примушеним, що та проблема, якою займаються російські товариші, може завтра придбати практичного значіння для Західньої Європи, та навіть уже й тепер вона впливає на спосіб нашої пропаганди й тактики.

Однак, нашим партійним обов'язком є стати по одній чи другій стороні в російській братній суперечці не раніше, ніж ми ґрунтовно розглянемо аргументи обох сторін.

У цьому хочуть нам перешкодити де-які товариші. Вони заявляють, що нашим обов'язком є безоглядно висловитись за той напрямок російського соціалізму, який є при кермі. Всяка інша позиція загрожує, мовляв, революції і самому соціалізму. Але це є не що інше, як приймання вже за доказане того, що як раз треба ще дослідити; а саме: що одиї напрямки проклав уже ніби правильну дорогу і ми мусимо цей напрямок піддержувати та йти тою дорогою.

Правда, вимагаючи найсвобіднішої дискусії, ми становимося

вже на ґрунт демократії. Диктатура вимагає не сперечання з поглядами противників, а пригнічування силою самого їх висловлення. Так обидві ці методи—демократія та диктатура—стоять непримиримо одна супроти другої ще раніше, ніж починається сама дискусія. Одна її вимагає, а друга забороняє.

Тим часом в нашій партії не панує ще диктатура; у нас можна ще вільно дискутувати. Ми вважаємо не тільки за наше право, але й за наш обов'язок, вільно висловити свої думки, бо тільки, вислухавши всі аргументи, можна прийняти належне, плідотворне рішення. Як відомо, мова одної людини не є мовою другої. Треба вислухати по-правді обидві сторони.

Ми хочемо тут в дальшому розслідувати, яке значіння для пролетаріату має демократія, що маємо ми розуміти під диктатурою пролетаріату та які умови для визвольної боротьби пролетаріату створює диктатура, як форма правління.

2. Демократія і здобуття політичної влади.

Розрізняють демократію і соціалізм, с. т. усупільнення засобів продукції і самої продукції, в той спосіб, що говорять,—це останнє є нашою кінцевою ціллю, метою нашого руху, демократія ж є тільки засобом досягнення мети, який при певних обставинах може бути непридатний, а навіть шкідливий.

Однак, кажучи точніше, не соціалізм являється нашою кінцевою ціллю, а є нею знесення „всякого роду визиску і гніту, однаково, чи буде він направлений проти класи, партії, полу чи раси“. (Єрфуртська програма).

Ми стараємося досягти цієї цілі підтриманням пролетарської класової боротьби, бо пролетаріат, як найнижча класа, не може визволитися без знесення всіх причин визиску і гніту, бо індустріальний пролетаріат є серед визискуваних і пригнічених тою верствою, яка зростає все у своїй силі, здатності і охоті до боротьби, і якої остаточна перемога є неминучою. Через те кожний дійсний противник визиску і пригнічення, до якої класи він би не належав, мусить сьогодні взяти участь в пролетарській класовій боротьбі.

Соціалістичний спосіб продукції ставимо ми в цій боротьбі за ціль тому, що при даних сьогодні технічних і економічних умовах це являється одиноким засобом визволення пролетаріату. Коли б нам було доведено, що визволення пролетаріату і взагалі людства, як то припускав іще Прудон, можна досягти одиноким, або найдоцільніше на основі приватної власності на засоби

продукції, то ми мусіли б викинути за борт соціалізм, не зрікаючись серйозно з нашої кінцевої цілі, ми мусіли б це зробити іменно в інтересі цієї кінцевої цілі.

Демократія і соціалізм рижняться, значить, між собою не тим, що перша є засіб, а другий—ціль. Обидва є засобами для однакової цілі.

Ріжниця між обома полягає в іншому. Соціалізм, як засіб визволення пролетаріату немислимий без демократії. Громадська продукція, в усякім разі, є необхідною, навіть на іншій основі, ніж демократична. При нерозвинених відносинах комуністичне господарство може стати як-раз основою для деспотизму. Це констатував Енгельс уже в 1875 році відносно селянського комунізму, як він задержався в наші дні в Росії та Індії. (*Soziales aus Russland „Volksstaat“ 1875*).

На Яві під час так званої „системи культури“ голандська колоніальна політика ґрунтувалася на земельному комунізмі організації сільського господарства на користь визискуючого народ правительства.

Найвизначніший приклад недемократичної організації громадської праці дала в 18 столітті єзуїтська держава в Парагваї. Єзуїти, як вища кляса, з диктаторською владою організували там роботу індіанського тубольського населення в спосіб, фактично достойний подиву, без вживання сили, лише шляхом досягнення відданості їм їхніх підданих.

Для сучасних людей такого роду патріархальний режим був би невиносимим. Це можливе тільки при таких обставинах, де пануючі стоять своїм знанням вище від поневолених, а ці останні абсолютно не в силі піднятися на рівню тим висоту.

Верства або кляса, яка веде боротьбу за свободу, не може поставити собі за ціль такого роду систему опікування, вона мусить її рішуче відкинути.

Для нас, значить, соціалізм без демократії є немислимий. Під новітнім соціалізмом ми розуміємо не тільки громадську організацію продукції, але також демократичну організацію громадянства. Через це для нас соціалізм нероздільно зв'язаний з демократією. Нема соціалізму без демократії.

Однак, не слід кидати смілими фразами. Демократія є зовсім можлива без соціалізму. Навіть чиста демократія мислива без соціалізму, як наприклад в дрібно-селянських громадах, де повна рівність економічних умов для кожного ґрунтується на приватній власності що до засобів продукції. В кожному разі можна бачити, що демократія є можлива без соціалізму і перед ним. І цю передсоціалістичну демократію мають, очевидно, на оці ті, які думають, що демократія відноситься до соціалізму, як засіб до цілі, при чому, однак, вони в більшості по-

спішають додати, що вона властиво не є засобом для досягнення цієї цілі. Проти цього додатку треба рішуче застерегтися. Коли б він зустрівся загальне прийняття, це направило б наш рух на фатальний шлях.

Чому демократія має бути непридатним засобом для досягнення соціалізму?

Справа йде про здобуття політичної влади. Заявляють, що коли в якійсь країні, що має до тепера буржуазну управу, постане можливість для соціаль-демократів одержати при виборах до парламенту більшість, то пануючі класи вживуть усіх можливих для них засобів сили, щоб перешкодити пануванню демократії.

Тому пролетаріат може здобути політичну владу не через демократію, тільки через насильну революцію.

Без сумніву, де в демократичній державі пролетаріат бере владу, там треба числитися зі спробами пануючих клас всякими засобами сили перешкодити класі, що підіймається вгору, використати для себе демократію. Але цим ще не доказано безвартності демократії для пролетаріату.

Як що б пануючі класи, при обмірковуванях тут припущеннях, кинулись до сили, то це сталося би як-раз через те, що вони бояться наслідків демократії. І їхні насильні дії були б нічим іншим, як поваленням демократії.

Значить, із можливих спроб пануючих клас знищити демократію виходить не безвартність її для пролетаріату, але скоріше необхідність для пролетаріату боронити демократію до краю, зубами й пазурами. Дійсно, коли пролетаріат переконують в тому, що демократія, в основі своїй, є нічого не вартою демократією, то він не виявить потрібної сили для її захисту. Однак, маса пролетаріату занадто любить свої демократичні права, щоб можна було сподіватися, що вона байдуже від них одмовиться. Навпаки, треба скоріше сподіватися, що вона буде боронити своїх прав з такою завзятістю, що коли противна сторона спробує насильно знищити народне право, то оборона його приведе до політичного перевороту. Цього тим скоріше можна сподіватися, чим вчше цінить пролетаріат демократію, чим більше він до неї прив'язаний.

Але, з другого боку, не слід також думати, що начеркнутий тут хід подій є всюди неминучим. Нам не треба бути, все-таки, так легковажними. Чим демократичніша держава, тим більше залежними являються від народнього настрою засоби державної влади, в тому числі і військової (міліція). Ці засоби влади, навіть при демократії, можуть стати засобами насильного придушення пролетарського руху, коли пролетаріат є ще чисельно слабкий, наприклад в аграрній державі, або де він є

слабим політично через те, що неорганізований і духово несамостійний.

Коли ж у демократичній державі пролетаріят набереться сили настільки, що стане досить численний і сильний, щоб, використавши данні свободи, забрати політичну владу, тоді справді „капіталістичній диктатурі” тяжко було б ужити засобів влади, необхідних для насильного знесення демократії.

Маркс уважав можливим в дійсності, цілком імовірним, що в Англії, як і в Америці, пролетаріят забере політичну владу мирним шляхом. Після закриття Гаагського конгресу Інтернаціоналу 1872 року Маркс на одному народньому зібранні мав промову, в якій, між иншим, заявив:

„Робітник мусить одного дня мати в своїх руках політичну владу, щоб заснувати нову організацію праці. Він мусить повалити стару політику, яка піддержує старі інституції, як що він не хоче зректись „царства на цьому світі,” подібно древнім християнам, які нехтували і зневажали щось подібне.

Але ми не твердили, що шляхи для досягнення цієї цілі всюди однакові.

Ми знаємо, що треба брати на увагу інституції, звичай побут різних країн, і ми визнаємо, що є країни, як Америка, Англія і,—як би я краще знав Ваші організації, можливо, я додав би тако ж Голландію,—де робітники можуть досягти своєї мети мирним шляхом. Однак, не в усіх країнах це є так.”

Чи сподівання Маркса здійсняться—побачимо.

Так писав і Фридрих Енгельс ще в 1891 році:

„Можна собі уявити, що зі старого суспільства мирно виросте нове в тих країнах, де народне представництво зосереджує в собі всю владу, де конституційним порядком можна зробити що завгодно, як тільки мається за собою більшість народу,—напр. в демократичних республіках, як Франція та Америка, в монархіях, як Англія, де майбутня ліквідація династії щодня обговорюється в пресі і де ця династія безсильна супроти народньої волі” (*Zur Kritik des sozialdemokratischen Programmentwurfs. Neue Zeit XX. 1. S. 10.*)

Навпаки, він вважає насильні революції за кеминучі в таких мілітарних монархіях, як Росія, Німеччина і Австрія.

Уже Маркс і Енгельс в своїй політиці робили велику різницю між державами демократичними і недемократичними.

Певно, що і в демократичних державах є серед маючих класів такі верстви, у котрих росте нахил до насильства супроти пролетаріату. Але поруч з тим є інші верстви, у котрих збільшується повага перед зростаючою силою пролетаріату і бажання удержати його в доброму настрою шляхом різних усту-

пок. Не дивлячись на те, що стан війни на цілий час її продовження сильно звузив свободу руху народніх мас, він приніс, все-таки, англійському пролетаріатові значне розширення виборчого права. В цей час ще зовсім не можна передбачити, як в різних державах демократія буде впливати на форми здобуття пролетаріатом політичної влади і в якій мірі вона спричиниться до того, що тут або там буде уникнуто насильствених метод та буде лише вжито мирних. Ні в якому випадку існування демократії не буде при цьому малозначним. В демократичній республіці, в якій народні права кріпко закріпились од десятиліть, можливо від століть, права, котрі народ завоював і утвердив, або розширив через революції, при чому він виховав також і пануючі класи в пошані до народніх мас,—в такій громаді перехідні форми напевно будуть інші, ніж в державі, де досі військова деспотія необмежно розпоряджала найсильнішими засобами влади супроти народніх мас і де вона звикла цим держати їх у послуху.

Однак, впливом демократії на форми переходу до пролетарського режиму не вичерпується для нас значіння її в передсоціалістичний час. Найважливішою стає вона для нас в цей період часу завдяки своєму впливові на дозрівання пролетаріату.

3. Демократія і зрілість пролетаріату.

Соціалізм вимагає особливих історичних умов, котрі роблять його можливим і необхідним. Це є загально-визнаною річчю. Однак, ні в якому разі між нами нема єдності в питанні про те, які умови мусять здійснитись, щоб став можливим новітній соціалізм, коли країна є зрілою для соціалізму. Ця розбіжність в такому важливому питанні не дуже підбальорює, але, все-таки, необхідність зайнятися тепера цією проблемою має в собі і де-що відрадне. Бо ця необхідність виходить з того, що соціалізм перестав бути для нас чимсь таким, чого ми можемо сподіватися хіба через століття, як то нас запевняв ще перед початком війни не один перетолковувач. Соціалізм, як важніше практичне питання, стоїть уже на порядку дня сучасности.

Які ж є передумови переведення соціалізму?

Кожне свідоме людське поступовання виходить з волі. Воля до соціалізму є першою умовою його переведення. Ця воля витворюється через велике підприємство. Де в громаді переважає мале підприємство, там маса населення складається з влас-

ників підприємств. Число невластників незначне. Хто не має власности, той бачить свій ідеал в досягненні маленької власности. Це бажання при певних обставинах може набрати революційних форм, але тоді соціяльна революція зовсім не буде соціялістичною; вона тільки наново розділить загальне майно в такий спосіб, що кожен стане власником. Мале підприємство виховує волю до удержання або досягнення приватної власности на засоби продукції, якими працюється, а не волю до громадської власности, до соціялізму. Ця воля появляється в масах тільки там, де велике підприємство уже сильно розвинулось і де переважаюче його значіння над малим не підлягає питанню; де знищення великого підприємства було б рухом назад, а навіть неможливим; де робітники можуть досягти власности на засоби продукції лише в формі громадської власности; де малі підприємства, оскільки вони ще задержуються, все більше й більше підупадають, так що їх властители не забезпечують собі з них добробуту. Так росте воля до соціялізму.

А в той же час завдяки великому підприємству повстає також і матеріяльна можливість його переведення в життя. Чим більше число підприємств в краю та чим більша їх незалежність одно від одного, тим трудніше їх організувати по громадському. Затруднення це зникає в міру того, як число підприємств зменьшується і взаємні відносини між ними стають все регулярніші та кріпчі. Нарешті ж, поруч з волею і матеріяльною основою, свого роду підставами соціялізму, мусить бути також і сила, яка його здійснює. Ті, котрі хочуть соціялізму, мусять бути сильні; сильніші від тих, котрі його не хочуть.

І цей чинник витворюється через розвиток великого підприємства. Цим чинником є збільшення числа пролетарів,—себ-то тих, що мають інтерес в соціялізмі,—і зменшення числа капіталістів. Це є релятивне зменшення в відношенню до числа пролетарів. В відношенню до середніх непролетарських верств—селян та дрібного міщанства—число капіталістів може якийсь час рости. Але найшвидче в державі росте пролетаріят.

Всі ці чинники повстають безпосередне з економічного розвитку. Вони не приходять сами собою, без людської допомоги, але вони приходять без пролетарської допомоги, себ-то виключно завдяки діяльності капіталістів, котрі мають інтерес у зрості своїх великих підприємств. Цей розвиток є в першій лінії міським та індустріяльним. Аграрний являється лише його слабим одгуком. Соціялізм вийде не з сілського господарства, а з міст та з індустрії. Та щоби його здійснити, поруч з уже згаданими, потрібний іще й четвертий чинник: пролетаріят не тільки мусить мати інтерес до соціялізму, він не тільки мусить знайти його матеріяльні умови та мати силу

заволодіти ними,—він мусить ще мати й здатність удержати їх і правильно їх використати. Тільки в такому разі можливо здійснити соціалізм, як тривкий спосіб продукції.

До зрілості відносин необхідної висоти індустріального розвитку мусить прийти ще й зрілість пролетаріату, аби соціалізм став можливий. Цей же чинник не витворюється індустріальним розвитком та стремлінням капіталістів до прибутку без помочи самого пролетаріату. Він мусить бути досягнений пролетаріатом в розріз з капіталом.

При пануванню малих підприємств усі, що не мають власности, розпадаються на дві категорії: для одних з них,—підмайстрів та селянських синів,—те, що вони не мають власного майна, являється тільки переходовою стадією. Вони чекають, як одного дня стануть властителями, вони мають інтерес до приватної власности. Решта немаючих власности—це люмпен-пролетаріат,—дармоїдська верства, зайва для громадянства, навіть тягар для нього, неосвічена, без самосвідомости, розпорошена. Він, де тільки може, дуже охочий до експропріації власників, але неохочий і не є в силі будувати нову форму господарства.

Капіталістичний спосіб продукції заволодіває оцими неімущими, число котрих на початках капіталізму масово збільшується. Із злишніх, навіть шкідливих дармоїдів, він обертає їх у необхідну економічну основу продукції, а через те й громади. Цим самим, рівно ж і збільшенням їх числа, він побільшує їхню силу, але він їх полишає в неучтві, загрубілости і безпорадности. Він, навіть, пробує цілу робітничу клясу знизити до цього рівня. Через надмірність, однотонність і бездушність роботи, через роботу жінок та дітей він часто зводить працюючі кляси низче духовного рівня колишнього люмпен-пролетаря. Тоді нужденність пролетаріату зростає жахливо.

З цього повстає перший спонук до соціалізму, як стремління покласти край зростаючому масовому бідуванню. Однак, якраз це бідування, здавалось, зробило пролетаріат на завісгди нездатним до визволення самого себе. Співчуття буржуазії мало його рятувати, мало принести йому соціалізм.

Скоро виказалось, що від цього співчуття не приходиться чекати нічого. Вистарчаючої для переведення соціалізму сили можна було чекати тільки від тих, які мають у ньому інтерес од пролетарів. Але чи не були вони безнадійно пропашими? В усякому разі не всі. Ще були окремі верстви, які зберегли в собі силу і дух для боротьби проти бідування. Ця невелика маса мала зробити те, чого не могли зробити утопісти, мала шляхом перевороту захопити державну владу і через неї принести пролетаріатові соціалізм. Це було думкою Бланкі і Вайтлінга.

Пролетарі, які були занадто неосвічені та підупавші, щоб могли самі організуватись та упразднитись, мали бути організовані і стати під управу правительства, вибраного з їхніх найкращих елементів, щось подібного до того, як Єзуїти організували та управляли індіанцями в Парагваї.

Вайтлінг сподівався диктатури окремої людини, котра на чолі побідної революційної армії переведе соціалізм. Він називав її Мес'єю.

„Я бачу нового Месію, котрий з мечем іде, щоб здійснити учення першого.

Через свою мужність він буде поставлений на чолі революційної армії, з якою він зруйнує трухливу будівлю старого порядку, одведе джерела сльоз в море забуття і оберне землю в рай” (Із „Garantien der Harmonie und Freiheit“).

Велике й одушевляюче сподівання! Однак воно ґрунтується тільки на упевненості в тому, що революційна армія знайде вже належного чоловіка. Коли ж такої віри в Месію уже не стало, коли прийшли до переконання, що пролетаріят лише власними силами може визволити себе, що соціалізм засуджений зоставатись утопією так довго, аж поки пролетаріят не досягне здатності до самоуправи в усіх організаціях, якими він заволодіє, а значить і в державі,—чи не було тоді проголошено беззиглядності соціалізму з огляду на нужденність пролетаріату завдяки капіталові? Так здавалось. Однак практика і теорія скоро показали вихід. Насамперед в Англії індустріальний пролетаріят став масовим явищем, там же він знайшов також і де-які форми демократичного права, де-які можливості організації і пропаганди, та й сама буржуазія в своїй боротьбі проти дворянства за виборче право кликала його до активності.

В професійних союзах та серед Чартістів повстали початки робітничого руху, спротивлення пролетаріату зубожінню та безправності, почались його страйки, його велика боротьба за виборче право та за нормальний робочий день.

Маркс і Енгельс вчасно визнали значіння цього руху.

Не „теорія зубожіння“ прославила Маркса і Енгельса. Вона була у них спільна зо всіма соціалістами. Вони стали понад нею, коли добачили не тільки капіталістичну тенденцію до зубожіння, але також і пролетарську проти-тенденцію, і в ній, в класовій боротьбі, добачили великий чинник, котрий має піднести пролетаріят та дати йому ті здатності, яких він потребує, коли хоче не тільки випадково одного разу зібрати собі владу, що може бути тимчасовим успіхом, але коли він хоче ту владу утвердити і використати. Пролетарська ж класова боротьба, як боротьба масова, передбачає демократію. Як що може й не „безумовну“ і „чисту демократію“, то все-таки таку демократію,

яка є необхідна, щоб маси організувати та їх пляново усвідомляти. Це ніколи не може статися в достаточній мірі тайним шляхом. Маси не дадуться організувати себе тайно, бо насамперед тайна організація не може бути демократична. Вона веде вже до диктатури одної особи, або невеликого числа керівників. Звичайні члени можуть там бути тільки виконавчим знаряддям. Такого роду стан річей, при повному бракові демократії, робиться необхідним для пригнічених верств, однак це сприяє не розвиткові самоуправи та самостійности мас, а скоріше свідомости про своє месіянство проводирів та їхнім диктаторським звичкам.

Той же Вайтлінг, який так сильно підносив ролю Месії, говорив дуже зневажливо про демократію:

„Комуністи ще доволі нерішучі що до вибору форми правління. Більша частина їх у Франції схиляється до диктатури, бо вони добре знають, що панування народу, як його розуміють республіканці, або ще більш політики, не годиться для переходового періоду від старої до нової, доскональнішої організації. Кабе хоч і переняв од республіканців принцип панування народу, але дуже розумно зумів непомітно причепити до нього диктатуру.

Нарешті Овен, голова англійських комуністів, хоче, щоб кожний вік виконував свою певну службу, а, значить, найвищі проводирі управління являються в той же час і найстаршими його членами. Всі соціалісти—за винятком Фурієристів, для котрих всяка форма правління однакова—згоджуються з тим, що форма правління, яку називають пануванням народу, є невідповідним, а навіть небезпечним рятунковим якорем для молодого, що тільки починає здійснюватись, принципу громадськості.“ (Garantien eters. 147).

Вайтлінг іде ще далі. Він також і в соціалістичній громаді не хоче нічого знати про демократію:

„Коли поняття „панування народу“ є підходяще, то мусять панувати в с і; але цього ніколи не може бути, тому це не є панування народу, тільки випадкове панування деяких з осіб серед народу.“ (Ст. 148).

Вайтлінг хоче, щоб управляв найбільший геній. Цей має бути визнаний в наслідок конкурсного іспиту перед зібранням учених. Я обширно цитував Вайтлінга, щоб бачити, що зневага демократії, яку тепер нам представляють, як новішу мудрість, є дуже старої дати і відповідає цілком примітивному станові робітничого руху. В той самий час, коли Вайтлінг зневажливо відкидав загальне виборче право і свободу преси, робітники Англії боролись за ці права, а Маркс та Енгельс поставились по їх стороні.

З того часу робітнича кляса цілої Європи в числених, ча-

сто кривавих боротьбах здобувала собі одну галузь демократії за другою. І в боротьбі за здобуття, закріплення і розширення демократії, як і в постійному використуванні кожної крихтки демократії для організації, пропаганди та вимагання соціальних реформ досягав пролетаріят з року у рік все більшої зрілості, з найнижчої верстви народніх мас він ставав найвищою.

Чи досяг він цим уже тої зрілості, якої вимагає соціалізм? І чи наступили вже також і інші умови соціалізму? Це питання тепера сильно дискутується; одні також рішучо відповідають позитивно, як другі негативно. І те і друге мені здається приспішеним. Зрілість до соціалізму не є щось таке, що можна статистично встановити і обчислити, коли ми ще далекі від того, аби практично зробити пробу на прикладі. В кожному разі, поступають неправильно, коли при обміркованні цього питання занадто висовують на передній плян матеріальні передумови соціалізму, як це часто густо трапляється. Розуміється, без певної висоти розвитку великого підприємства соціалізм є неможливий; але коли твердять, що соціалізм тільки тоді можна перевести, коли капіталізм більш не буде в стані далі розвиватись, то бракує доказів на те, чому так мусить бути. Справедливо тільки, що соціалізм тим легше може бути переведений, чим більше розвинене велике підприємство, а, значить, чим менші підприємств треба буде по громадськи організувати. Це дійсно тільки тоді, коли проблема розглядається з точки погляду окремої певної держави. Супроти упрощення проблеми до таких рямців виступає те, що рука в руку зі зростом великого підприємства йде зріст його ринку, збільшення міжнароднього розподілу роботи і міжнароднього сполучення, а з тим і постійного розширення та ускладнення проблеми господарської організації продукції. Тому немає ґрунту приймати, що в новітній індустріальній державі з її банками та організаціями підприємців неможливе вже тепер зорганізування більшої частини продукції державою, громадами та споживчими товариствами.

Рішаючим чинником не є більше матеріальний, але персональний момент: чи доволі сильним та інтелігентним є пролетаріят, щоб сам міг перебрати в свої руки господарську управу? Себ-то, чи має він силу та здібність перенести демократію із політики до економіки?

Цього не можна з певністю сказати наперед; це є чинник, який в різних державах є різно розвинений і який в тій самій країні в різні часи дуже хитається. Бо достаточна сила й здатність є релятивні поняття.

Той самий викіз сили сьогодні може бути недостаточним, коли противники сильні, а завтра може цілковито вистарчити, коли вони потерплять моральну, економічну, чи мілітарну не-

вдачу.

Рівно ж того самого виказу здатностей сьогодні може не вистачати коли б за управління пришлося братись в дуже заплутанній ситуації, а на завтра його може вже вистачити, на всі вимогання, коли б тимчасом наступили відносини ясні, прості, або матеріально краще сконсолідовані. Тільки практика в кожному разі може показати, чи пролетаріят, дійсно є вже зрілий до соціалізму. З певністю тільки можна сказати слідує: пролетаріят без перестанку зростає в числі, силі та інтелігентності, він все більше наближається до моменту своєї зрілості.

Наперед не можна розважити, коли цей момент вже досягнуто. Не можна з певністю сказати, що він уже ось є, як що пролетаріят становить більшість в народі і цей народ виявляє в своїй більшості волю до соціалізму. Навпаки можна, в усякому разі, з певністю прийняти, що народ ще не є зрілий до соціалізму, як довго більшість народньої маси ставиться вороже до соціалізму і нічого не хоче про нього знати.

І тут знов же демократія не тільки найскоріше приводить до зрілості пролетаріату, але також і найскоріше дозволяє вона визнати, коли ця зрілість уже наступила.

4. Впливи демократії.

Новітня держава являється сильно централізованим організмом, організацією, яка є найбільшою силою внутрі новітнього громадянства та яко в рішучий спосіб впливає на долю кожного зокрема; це найясніше виступає в разі війни. Тоді кожний відчуває, як його власне існування нормується політикою державної влади.

Чим перед тим для окремих одиниць було первісне стоваришування, потім громада, тим стає тепер держава. Але коли ті об'єднання в своїй основі були організовані демократично, то, навпаки, новітня державна влада, бюрократія та армія, підносяться понад населенням; вона досягає такої сили, що часом зростає понад громадські та економічно-пануючі класи і намагається створити абсолютистичний уряд. Однак цей стан ніде не триває довго. Абсолютне панування бюрократії веде її до закостенілості та довгугрузнення в формалізм, що без краю відбирає час. І це як-раз в той час, коли зростає індустріяльний капітал, коли підлягають постійній зміні сучасний найреволюційніший спосіб продукції та всі економічні і господарські умови, коли торгове життя набирає прискореного темпу та вимагає можливо скоріших рішень.

При тому ще абсолютне панування бюрократії веде до сваволі та продажности; система ж громадської продукції така, як капіталістична, де кожний продуцент залежить од великого числа інших, вимагає для свого розвитку певності й законності.

Абсолютна держава попала тут у все більш зростаюче протиріччя з умовами продукції, стала для неї кайданами. Стало нагально потрібним піддати публичній критиці органи державної влади, поруч з державною організацією поставити вільні організації громадян, встановити самоуправу громад і провінцій, одібрати від бюрократичного апарату законодавчу владу та піддати його під контроль вільно вибраного населенням центрального зібрання—парламенту.

Контроль правительства є найважливішим завданням парламенту, і тут він не може бути заступлений ніякою іншою інституцією. Можна собі уявити, хоч на практиці навряд чи це можливо, відобрання законодавства з рук бюрократії в той спосіб, що закони вироблюються в комісіях фахівцями, а тоді предкладаються народові на рішення. Але навіть найзавзятіші захистники прямого народнього законодавства не говорять про прямий контроль правительства народом. Діяльність управляючої державним органом центральної інституції може бути під доглядом другої центральної ж організації, а не такої неорганізованої, безформної маси, як народ.

Зазначені тут стремління до побороення абсолютної державної влади властиві всім класам новітньої держави, за винятком тих, які беруть участь у цій владі. Себ-то всім, за винятком бюрократів, офіцерів, вищої шляхти та вищого духовенства, рівно ж як і великих банкірів, котрі провадять з державою доходні грошові справи. Самодержавний режим мусів уступити перед об'єднаним натиском інших клас, у тім числі краєвою шляхтою, низчим духовенством, індустриальним капіталістами. Він мус в дати в більшій чи меншій мірі свободу преси, зібрав, організації та парламент. Цей розвиток переможно відбувся в усіх державах Європи.

Але при тому кожна класа хотіла надати новій державній формі такий характер, який найбільше відповідав би її особливим інтересам. Це стремління виступало особливо в боротьбі за характер парламенту, себ-то в боротьбі за виборче право.

Гаслом низчих клас—„народу”—стало загальне виборче право. Не тільки наймані робітники, але також і селяни та дрібна буржуазія мають інтерес в цьому виборчому праві. Ці класи при всяких обставинах складають велику більшість населення. Чи в ньому переважають пролетарі, це залежить од висоти економічного розвитку. Однак, ні в якому разі,

не не залежить од того, чи в населенні переважають взагалі працюючі класи. Визискувачі становлять уже тільки невелику меншість населення.

Натиску цих мас не може уникнути на довгий час ніяка новітня держава; до того ще треба додати, що в сьогоднішньому громадянстві всяке инше, крім загального, виборче право веде до абсурдностей. В капіталістичному громадянстві з його постійною зміною відносин класи не можуть застигнути в якихось твердо встановлених станах. Усі соціальні відносини знаходяться в постійному тоці. Вже через це якесь станове виборче право виключене. Але класа, що не є організована як стан, являється безформною біжучою масою, яку цілковито неможливо точно окреслити. Класа є економічною, а не юридичною категорією, а сама класова приналежність постійно змінюється. Ремісник, котрий при панованні малого підприємства буде почувати себе властителем, відчуває себе пролетарем при панованні великого підприємства і становиться дійсним пролетарем, хочби статистика і зачисляла його до власників і самостійних підприємців. Нема також і такого цензового виборчого права, яке давало б власникам тривалу монополію на парламент. Усякий період обезцінення грошей може його повалити. Нарешті освітний ценз стає все більше безпідставним, дякуючи успіхам народньої освіти.

Так діють разом різні чинники, щоб загальне, рівне виборче право представилось і висувалось, як самотньо раціональне в сучасному громадянстві.

Насамперед воно є самотньо раціональним з точки погляду пролетаріату, як найнижчої класи населення, найбільш актуальною зброєю котрої являється її число; класа, котра може визволитися тільки тоді, коли вона стане найчисленнішою класою населення, коли капіталістичне громадянство розвинується так далеко, що селяни та дрібна буржуазія не будуть більше складати переважаючої частини працюючих класів.

Та, крім того, пролетаріат має інтерес в тому, щоб виборче право було не тільки загальним і рівним, але щоб було воно без різниці для всіх, а не так, наприклад, що жінки і чоловіки, або наміні робітники і властители вибирають в окремих куріях. Усякий такого роду поділ приносить зі собою не тільки ту небезпеку, що окремі верстви, котрі по своєму соціальному положенню належать до пролетаріату, але формально не є найманими робітниками, відділяються від нього, — він утворює ще й далеко більшу небезпеку звуження значіння пролетаріату. Його найбільше історичне завдання повстає з того, що загальний громадський інтерес прикривається його довго-тривалим класовим інтересом, що не завжди є рівнозначним з його особливим інте-

ресом даного моменту.

Ознакою спільності пролетаріату є те, що його класова свідомість піднесена до найвищого ступеня через зрозуміння ним великих суспільних взаємовідносин і цілей,—зрозуміння котре з повною ясністю приносить тільки науковий соціалізм і котре спомогається та розширюється не тільки через його теорію, але також і через його практику, коли пролетар у політиці бере на увагу цілий загаль, а не тільки свої особливі інтереси. Всяке обмеження самими лише професійними інтересами звужує це значіння; це є одним з тіневих боків чистого професіоналізму, і тут лежить перевага соціально-демократичної партійної організації. Тут лежить також і перевага виборчого права без різниці в порівнанні з таким, де виборців поділено на категорії. Таке ж виборче право по категоріям уявляє з себе і вштовхування виборців в окремі категорії робітників, салдатів, селян, з котрих кожна категорія вибирає свої окремі „ради“.

В боротьбі за згадані тут політичні права повстає новітня демократія і доспіває пролетаріат. Але разом з тим повстає ще новий чинник: захист меншостей, опозиції в державі. Демократія означає панування більшості. Але вона не менше означає також і захист меншости.

Абсолютне панування бюрократії числить на вічну тревалість. Придушення силою всякої опозиції є принципом її життя. Майже всюди вона могла бути усунена лише через повалення її силою.

Інакше виглядає справа при демократії. Вона означає, як уже сказано, панування більшості. Але більшості змінюються. При демократії ніякий режим не може числити на сталу тревалість.

Уже відносини сил класів не є щось стале, що-найменше в капіталістичний рік. Але ще скоріше, ніж сила класу, змінюється сила партій. А власне, ці останні борються за панування.

Тут також не треба забувати, як це так часто трапляється, що упрощення теоретичної абстракції бувають дуже потрібними для того, щоб дати пізнати дійсність, але що вони важні лише „в останній лінії“, а між ними і дійсністю знаходиться багато посередніх стадій.

Класа може панувати, але не управляти, бо класа є безформною масою, а управляти може тільки організація. Це іменно політичні партії управляють при демократії. Партія, однак, не є рівнозначною з класом, хоч кожна з них в першу лінію заступає класовий інтерес. Той же самий інтерес можна заступати в дуже різнородний спосіб, завдяки ріжним тактичним методам. Відповідно до їх ріжнородности заступники того ж самого інтересу розділяються на ріжні партії. Насамперед при цьому ріша-

тимуть питання про позиції що до інших партій. Лише в рідких випадках якась класа розпоряджає такою силою, що сама може опанувати державу. Коли ж якась класа приходить до влади і не може своєю власною силою утвердитись, то вона шукає собі союзників. Як що для неї являються можливими різні союзники, то поміж представниками інтересу пануючої класи повстануть різні думки і партії.

Так в Англії в 18 ст. Вігі і Тори заступали однаково інтерес земельних власників. Однак, перші старались досягнути свого шляхом об'єднання з м'яською буржуазією за рахунок корони і її влади, а другі, навпаки, думали що королівство є найсильнішою запорукою для їхніх інтересів. Таксамо тепер в Англії, та і в інших країнах, консерватори і ліберали однаково заступають інтерес капіталістів. Тільки одні думають, що він буде найкраще забезпечений в союзі з земельним власництвом через здушення силою робітничої класи, а другі побоюються недобрих наслідків такої політики і стараються держати в спокої робітничу класу шляхом дрібних уступок, поперед усього за рахунок земельного власництва.

Подібно як з економічно і соціально пануючими класами і партіями стоїть справа і з класами та партіями, що підносяться вгору.

Значить, партія і класа не обов'язково покриваються. Класа може розколотись на різні партії, партія ж може складатись із сторонників різних клас. Класа може остатись пануючою, однак може наступити зміна правлячої партії, як що більшість пануючої класи вважає, що метода партії, яка правила до того часу, є незадовольняючою, а метода конкуруючої партії є доцільнішою.

Далеко скоріше, як панування клас, міняється при демократії правління партій.

Ні одна партія при цих обставинах не може бути певною, що залишиться при владі; кожна мусить рахуватись з можливістю стати в меншості; але дякуючи природі держави—в разі існування справжньої демократії—ні одна не є наперед засудженою надовго оставатись такою.

З таких відносин повстає в демократичній державі оборона меншостей, котрі стають тим більш д'яльними і тим успішніше противляться бажанню кожної партії удержатись усякими засобами при владі, чим глибше вкорінилась демократія, тим довше вона існує та впливає на політичні звичаї.

Яке значіння оборона меншостей має для початків соціалістичних партій, котрі взагалі розпочинаються яко дуже невеликі меншости, і як сильно впливає вона на процес доспівання пролетаріату—є очевидним. В його власних рядах оборона меншости стає дуже важливою справою. Кожне нове учення, чи то

теоретичної, чи практичної природи, на початку буває заступлене тільки меншстю. Коли її здушують силою, замість того, щоб з нею дискутувати, то більшість зберігає собі багато труда і вигоди. При певних обставинах вона може також через це позбутись де-якої непотрібної роботи, бо не кожне учення є вже поступом тільки через те, що воно є новим і заступлене меншстю. Більшу частину з того, що виставляється як нову думку, було вже задовго перед тим висловлено і було визнано шляхом дискусій та практики за безпідставне. Тільки незнання все знов представляє старі річі, як щось нове. Інші думки бувають, знов же оригінальні, але цілковито неправдиві, хоч невелике часло з нових думок та ідей і може представляти дійсний поступ, але всякий дальший розвиток є можливим лише через нові ідеї, котрі з початку виступають тільки як ідеї меншостей. Придушення всіх ідей меншостей в партії означає ушкодження пролетарської класової боротьби та гальмування процесу доспівання робітничої класи. Світ ставить нас усе перед новими, ще невідомими проблемами, яких неможна розв'язати традиційними засобами.

Хоч і трудно, може, буде з маси предложених новин вичитати щось дійсно цінне, але це є неминучою роботою, як що наш рух має окріпнути і піднятися на височинь своїх завдань. А що справедливо для партії, те не в меншій мірі справедливо і для держави. Оборона меншостей являється необхідною умовою демократичного розвитку, не менше важливою, ніж панування більшости.

Ще одну прикмету демократії треба взяти на увагу: ту форму, яку вона надає політичній боротьбі. Про це я говорив уже в 1893 р. в „Neue Zeit“ в статті про „соціально-демократичний катехизм,“ потім я повторив свої висновки в 1909 р. в моїй праці „Шлях до влади“. Де-що з того наведу тут:

„Свобода коаліцій, свобода преси і загальне виборче право (а при певних обставинах також і загальна військова повинність) уявляють собою не тільки ту зброю, дякуючи якій пролетаріат новітніх держав знаходиться в положенні вигіднішому, ніж ті класи, котрі вели революційну боротьбу за інтереси буржуазії; але ці інститути над взаємовідносинами сили окремих партій і клас та над тим духом, що одушевлює їх, проливають світло, якого бракувало за часів абсолютизму. Тоді пануючі класи, як і революційні, блукали в темряві. Через те, що всяке виявлення опозиції було неможливим,—ні правительство, ні революціонери не могли знати своїх сил. Кожна із сторін однаково була виставлена під небезпеку або перецінювати себе, як довго вона не була в боротьбі з противником, або недоцінювати своїх сил і, як тільки вона понесла хоч одну поразку, впасти в повну

розпуску. Це є одною з важливіших причин, чому в часи революційної буржуазії було так багато повстань, які було подолано одним ударом, так багато правительств, котрі одним ударом було повалено, чому революції та контр-революції слідували одна за другою.

Зовсім инакше сьогодні, принаймні в країнах з ськими-такими демократичними інституціями. Ці інституції називали охоронним клапаном громадянства. Як що цим хочуть сказати, що за демократії пролетаріят перестає бути революційним, що він задовольняється можливістю дати прилюдно вислів своєму гніву і своїм стражданням і що він відмовляється від політичної і соціальної революції, — то ця назва є неправдивою. Демократія не може усунути класових протилежностей капіталістичного громадянства та здержати необхідний наслідок їх — переворот цього громадянства. Але вона може одно: вона може забезпечити не перед революцією, а перед де якими приспіненими, безвиглядними революційними спробами та зробити зайвими деякі революційні повстання. Вона витворює ясність що-до відношення сил різних партій і класів; вона не усуває їх протилежностей та їх кс-нечих цілей, але вона впливає в тому напрямі, що не допускає ті класи, які підносяться, ставити до розв'язання такі завдання, до яких вони ще не доросли, а також здержує пануючі класи від уникання тих уступок, од котрих вони не мають більше сили ухилитися. Напрямок розвитку через це не змінюється, але його хід стає тривкішим, спокійнішим. Поступ пролетаріату вперед в державах з більш-менш демократичними установами не означається такими блискучими перемогами, які були у буржуазії за її революційних часів, але не означається він і такими великими поразками. Від часу пробудження новітнього соціально-демократичного робітничого руху в шістьдесятих роках європейський пролетаріят потерпів лише одну велику поразку, — в паризькій комуні 1871 році. В той час Франція терпіла ще наслідки імперії, яка відобрала була у народу правдиво-демократичні установи; французький пролетаріят тільки в незначній своїй частині дійшов до самосвідомості, та й повстання було йому накинено.

Демократично-пролетарська метода боротьби може здаватись на довше ростягнуною, ніж метода революційного часу буржуазії; певне, що вона менше драматична та ефектна, але вона вимагає також і менше жертв. Для дотепних письменників, що працюють у соціалізмі для того, щоб знайти інтересний спорт або який інтересний сюжет, це може бути дуже мало-втішною справою; але не для тих, котрі в дійсності мають провадити боротьбу.

Ця так звана мирна метода класової боротьби, котра обмежується не мілітарного характеру засобами, а парламентариз-

мом, страйками, демонстраціями, пресою та подібними засобами пресії, в кожній країні має тим більший вигляд задержатись, чим більше розвинені там демократичні установи, чим більшими являються політична й економічна розсудливість та панування над собою населення“.

З цих причин я сподівався, що соціальна революція пролетаріату набере цілком інших форм, ніж буржуазних, що пролетарська революція в протилежність буржуазній, всюди, де демократія вкорінилась, буде переведена „мирними“ засобами економічного, законодавчого та морального роду, а не засобами фізичної сили („Wed zur Macht“ S. 53).

І це ще й тепер є моєю думкою.

Натурально кожний інститут має не одні тільки світлі сторони; і в демократії також можна знайти тіневі боки.

Де пролетаріат є безправним, де він не має ніякої можливості розвинути масові організації, а в нормальні часи проводити масову боротьбу,—там тільки найкраща частина героїчних борців може вступити в довго триваючу опозицію проти пануючого режиму. Але ця найкраща його частина щодня зустрічається з необхідністю, формально натикається на її, підготовляти ґрунтовно кінець цілій тій системі. Випробований через дрібні вимогання політичного будня, їх дух зосереджується виключно на великих проблемах і учиться брати завжди на увагу всі політичні і соціальні взаємовідносини.

Лише незначна верства пролетаріату вступає в боротьбу, але вона є повна найвищого теоретичного інтересу і того одушевлення, яке пробуджують тільки високі цілі.

Цілком инакше впливає демократія на пролетаря, котрий при сучасному способі продукції має до своєї вільної розпорядимості лише небагато годин на день. Демократія розвиває масові організації з масового характеру роботою по управлінню; вона кличе громадян до дискусії та полагодження численних щоденних питань, часто найдрібнішого роду. Все більше цілий вільний час пролетаря забирається „роботою малих справ“, він все більше займається невеликими успіхами моменту. Але в тісному крузі звужується і думка. Нерозуміння теорії, а з кінцем, нехтування її, опортунізм замість більшої принциповості починають тут брати перевагу. Коли в свій час Маркс і Енгельс розуміння теорії німецькими робітниками ставили вище від розуміння її робітниками Західної Європи та Америки, то тепер вони знайшли б подібну ж перевагу інтересу до теорії у російських робітників в порівнанні з німецькими.

І, однак, усюди клясово-свідомі пролетарі та їх заступники борються за здобуття демократії; багато з них пожертвувало за те свою кровю.

Вони добре знають, що без демократії справа не піде. Виховуючі впливи боротьби проти деспотизму зостаються обмеженими на тій вибраній частині, вони не захоплюють усієї маси. З другого ж боку, не треба перебільшувати обміщанюючих впливів демократії на пролетаря. Вони являються наслідком нестачі часу, котру терпить пролетаріят, а не самої демократії. Було б дивним, коли б свобода обов'язково мусіла зробити людину більш дрібничковою, обмеженою, ніж неволя. Чим більше демократія діє в напрямі скорочення робочого часу, тим більше залишається в розпорядженню робітників вільного часу, тим більше він має можливості, поруч з необхідною роботою, присвячувати себе заняттю проблемами більш широкого змісту.

А приводів до того не бракує. Бо демократія все де-що може зробити; але протилежностей, які повстають із капіталістичного способу продукції, вона не може сама осилити., доки не поборе самий цей спосіб продукції. Навпаки, протилежності в капіталістичному громадянстві ростуть, викликають все нові великі конфлікти, ставлять пролетарів усе перед новими великими проблемами, котрі підносять їхній дух над буденними справами. Але за демократії це піднесення не залишається вже більше піднесенням тільки кращої частини, а воно стає піднесенням самої народньої маси, котра рівночасно в щоденній практичній роботі проходила школу самоуправління.

За демократії пролетаріят не думає і не говорить без перерви тільки про революцію, як це буває за деспотизму. Роками, а то й цілими десятиліттями він може віддаватися дрібній роботі; однак, в кінці всюди мусять все-таки утворюватись такі положення, які запалюють в ньому революційні думки та стремління.

Але це це доводить до акцій за демократії, там далеко більше, ніж за деспотії, є імовірним, що це станеться передчасно, що не прийде до даремного приступу і що коли перемоги раз буде досягнуто, то її не буде знов втрачено, але з успіхом її закріпиться. А це, в кінці, важніше, ніж лоскочуча нерви сенсація про нову революційну драму.

5. Диктатура.

Демократія являється необхідною основою для будування соціалістичного способу продукції. І лише під впливом демократії пролетаріят досягає тої спільності, яка йому потрібна, щоб він міг перевести соціалізм. Демократія, нарешті, є найпевні-

щим мірилом для його спільности.

Поміж двома стадіями,—підготованням до соціалізму і здійсненням його, при чому обидві вони потребують демократії,—стоїть, однак, третя стадія—переходова, коли пролетаріят забрав у свої руки політичну владу, але економічно ще не перетворився в життя соціалізму. В цій середній стадії демократія має бути не тільки не необхідною, але навіть шкідливою.

Цей погляд не являється новим. Ми зазнайомились із ним уже у Вайтлінга. Але він спирається на один вираз Карла Маркса. В його листі з приводу готської програми партії, котрий він написав в травні 1875 р. (надруков. в „Neue Zeit“ IX. I., ст. 502 і д.) говориться (ст. 573):

„Між капіталістичним та комуністичним суспільством лежить період революційного перетворення одного в друге. Цьому відповідає також і політичний переходовий період, коли держава не може бути нічим іншим, як революційною диктатурою пролетаріату.”

На жаль, Маркс не наводить близьче, як він уявляє собі цю диктатуру. Взятє буквально, це слово означає знесення демократії. Але дійсно буквально взятє воно означає також панування одної особи, котра не зв'язана ніякими законами,—панування, яке різниться від деспотизму тим, що воно мислиться не як сталий державний інститут, а лише як тимчасовий необхідний порядок.

Вираз „диктатура пролетаріату,” себ-то диктатура не одної особи, а класи, виключає уже, щоб Маркс розумів тут диктатуру в буквальному змісті виразу.

Він говорив тут не про форму правління, лише про певний стан річей, який з необхідністю мусить наступити всюди, де пролетаріят забрав у свої руки політичну владу. Що він тут не мав на оці форму правління, це видно вже з того, що він додержувався погляду, що в Англії та Америці перехід цей може здійснитись мирно, себ-то демократичним шляхом.

Правда, демократія ще не запевняє мирного переходу. Але певно також, що без демократії він є неможливим.

Щоб пізнати, однак, що саме розумів Маркс під диктатурою пролетаріату, для цього нам зовсім не потрібно якогось розгадчика загадок. Коли Маркс в 1875 р. не сказав більше, що він розуміє під диктатурою пролетаріату, то це сталося через те, що він за кілька років перед тим висловився про це в своїй праці про „Горожанську війну у Франції“ (1871 р.). Там він говорив:

„Комуна була по суті правительством робітничої класи; вона була результатом боротьби продукуючої класи проти присвоючої,—знайденою, нарешті, політичною формою, при котрій

могло бути здійснене економічне визволення праці.”

Значить, Парижська Комуна, як це виразно зазначає Енгельс у своєму вступі до третього видання Марксової праці, була „диктатурою пролетаріату.”

Разом з тим, вона не була знесенням демократії, а ґрунтувалась на якнайширшому її прикладенні та на загальному праві голосування. Правительствена влада мусіла коритися цьому загальному праву голосування.

„Комуна складалась із мійських рад, вибраних у різних округах Парижу загальним голосуванням.

„Загальне право голосування мало служити організованому в комуні народу, як індивідуальне право голосування служить кожному працедавцеві для того, щоби робітника і т. д... вишукувати і т. д...” (ст, 46, 47.)

Декілько разів говорить тут Маркс про загальне право голосування всього народу, а не про виборче право якоїсь окремої упривілежованої класи. Диктатура пролетаріату представлялась йому як той стан, котрий повстає із чистої демократії при переважачій численості пролетаріату.

В такому ж зміслі висловлюється і Фридрих Енгельс у своїй уже цитованій статті з 1891 р. про проект соціально-демократичної програми:

„Демократична республіка являється специфічною формою для диктатури пролетаріата.” (ст 11).

На Маркса та Енгельса, значить, не повинні покликуватись ті, котрі виступають за диктатуру в противність до демократії. Цим, розуміється, ще не доказывается, що вони не мають рації.

Лише мусять вони пошукати інших доказів для того.

При розсліді питання треба остерігатись змішувати диктатуру, як стан річей, з диктатурою, як формою правління. Тільки стремління до останньої є спірним питанням у наших рядах. Диктатура, як форма правління, є рівнозначною з позбавленням прав опозиції. У неї відбирається право до виборів, свобода преси та союзів. Питання полягає в тому, чи переможний пролетаріат потребує цих заходів; чи соціалізму можна досягнути з їх поміччю найкраще, або лише виключно через них.

Тут, насамперед, треба зауважити, що, коли ми говоримо про диктатуру, як форму правління, то ми не можемо говорити про диктатуру класи. Бо клас, як ми уже зауважили, може тільки панувати, а не управляти. Коли ж під диктатурою хочуть розуміти не лише панування, але певну форму правління, то тоді муситься говорити лише про диктатуру або окремої особи, або організації, себ-то не про пролетаріат, але про якусь

пролетарську партію. Тут зразу проблема ускладнюється, оскільки сам пролетаріят розпадається на різні партії. Тоді диктатура одної з цих партій ні в якому разі не буде більше диктатурою пролетаріату, лише диктатурою одної частини пролетаріату над другою. Положення укладається ще більше, коли соціалістичні партії розколені дякуючи своїй позиції супроти непролетарських верств; коли якась одна партія приходить до влади завдяки союзу між мійськими пролетаріями та селянами. Тоді диктатура пролетаріату стає не тільки диктатурою пролетарів над пролетаріями, але пролетарів і селян над пролетаріями. Тут диктатура пролетаріату набирає вже цілком дивних форм.

На якій же тепер підставі панування пролетаріату має і мусить прибрати форму, котра не погоджується з демократією? Хто покликуються на вираз Маркса про диктатуру пролетаріату, той не повинен забувати, що там мова була не про стан річей, який при виняткових обставинах м о ж е наступити, але про стан, який при всіх обставинах м у с и т ь наступити.

Тепер треба прийняти, що пролетаріят прийде до панування, або принаймні має її за собою. Зброєю пролетаріату в його політичній боротьбі, поруч з потребою його в економічному житті, являється його маса. Лише там, де він має за собою маси, більшість населення, він може сподіватись, що відвоює собі у пануючих клас засоби влади. Це визнавали також Маркс і Енгельс. Тому заявляли вони в Комуністичному Маніфесті:

„Всі дотеперішні рухи були рухами меншостей і в інтересах меншостей. Пролетарський рух є самостійним рухом величезної більшості в інтересі величезної більшості.”

Це сталося також і в Паризькій Комуні. Першим ділом нового революційного режиму було звернення до загального права голосування. Вибори, переведені при найбільшій свободі, майже в усіх округах Парижу дали сильну більшість для комуні. Було вибрано 65 революціонерів проти 21 опозиціоністів, з котрих 15 було дійсних реакціонерів, а 6 республіканців гамбетівського сорту. Серед 65 революціонерів були представники всіх тодішніх напрямків французького соціалізму. Хоча вони і борслися між собою, але не вживали ніякої диктатури одні проти одних.

Режим, котрий має так сильні коріння в масах, не має найменшого приводу порушувати демократію. Не завжди можливо повздержатись од вжиття сили в тих випадках, коли хочуть вжити сили для повалення демократії. Силу можна зустрічати тільки силою.

Але режим, який має за собою маси, вживатиме сили тільки для захисту демократії, а не для її знесення. Це було б

упрост самогубством, коли б він схотів усунути найпевнішу свою основу—загальне праве голосування, сильне джерело найбільшого морального авторитету.

Диктатура, як знесення демократії, може наступити, значить, тільки у виняткових випадках, коли незвичайний збіг сприятливих обставин дозволяє пролетарській партії захопити в свої руки політичну владу, хоча вона не має за собою більшості населення, або має його рішучо проти себе.

В народі, який пройшов за кілька десятків літ політичну школу і серед якого партії набрали усталених форм, такого роду випадкова перемога з трудом можлива. Вона сама вже вказує на дуже відсталі відносини. Як що в такому випадку загальне голосування висловлюється проти соціалістичного правительствa, то чи має воно тоді робити те, чого ми вимагали до цього часу від усякого правительствa—скоритись вислову бажань народу з твердою волею продовжувати боротьбу за державну владу на основі демократії, чи для того, щоб утриматися, воно має повалити демократію?

Як диктатура може удержатись при владі проти волі більшості населення?

Є два шляхи для неї: шлях єзуїтизму і шлях бонапартизму.

Ми вже вказували на державу єзуїтів в Парагваї. Засобом, через який єзуїти встановили там диктатуру, була колосальна духова перевага їхня над організованими ними тубольцями, котрі без них були безпорадними.

А чи може в якійсь європейській державі досягти подібної переваги соціалістична партія? Це є цілковитим виключенням. Пролетаріят у своїй боротьбі дуже виростає духово над іншими працюючими класами,—селянами та дрібною буржуазією,—але і ці також зростають рівночасно в смислі інтересу до політики і розумінню її. Різниця між цими різними класами ніколи не буває дуже великою.

Поруч з класами фізичної праці росте також верства інтелігентів, котра стає все численнішою, все більш потрібною для процесу продукції, професія якої полягає в придбанні знання, у справі та розвитку інтелекту.

Ця верства займає середнє місце між пролетаріатом і капіталістичною класою; вона не заінтересована безпосереднє в капіталізмі; однак, супроти пролетаріату буде ставитись з недовір'ям так довго, аж поки вона не вважатиме його доспілим до перебрання своєї долі у власні свої руки. Навіть такі члени освічених клас, котрі найгарячіше виступали за визволення пролетаріату, як наприклад соціалісти-утопісти, негативно ставились до робітничого руху з початку класової боротьби. Довір-

ря, котре починають мати до пролетаріату виступаючі за соціалізм інтелігенти, не треба змішувати з тим довір'ям, яке почували в Німеччині до урядових соціалістів, починаючи з 4 серпня 1914 р. ліберали та центристи, а навіть саме правительство. Довір'я першого роду виходить із переконання, що пролетаріат досяг сили і здатности сам себе визволити. Довір'я другого роду повстає із сподівання, що відповідні соціалісти визвольну боротьбу пролетаріату не вважають більш за серйозну.

Зовсім без інтелігентів, або проти них неможливо завести соціалістичну продукцію. При тих відносинах, коли більшість населення ставиться з недовір'ям, або негативно до пролетарської партії, тим більше таке недовір'я буде серед маси інтелігентів. В такому разі пролетарська партія не тільки інтелектуально далеко не мала б переваги над рештою населення, але вона в цьому відношенні зоставалась би позаду своїх противників, хоча би у соціальних справах її теоретична точка погляду і була вищою.

Значить, шлях Парагваю в Європі являється незручним. Залишається тільки другий шлях, який вибрали Наполеон I—18 брюмера 1799 р., та його небіж Наполеон III—2 грудня 1852 р.: шлях правління за допомогою переваги централізованої організації над неорганізованою народньою масою та переваги військової сили, котра ґрунтується на тому, що супроти збройної сили правительства стоїть народня маса або тільки беззбройна, або й стомлена від збройної боротьби.

Чи ж можна збудувати на цій основі соціалістичний спосіб продукції? Цей спосіб продукції означає організацію продукції громадою. Він вимагає економічного самоуправління всієї народньої маси. Державна організація продукції бюрократією, або диктатурою якоїсь окремої верстви народу не означає соціалізму. Він потребує організаційного вишколення широких мас народу, передбачає численні вільні організації як економічного, так і політичного рода та потребує повної свободи організацій. Соціалістична організація не повинна бути казарменною організацією.

Диктатура меншости, котра схотіла б дати народу повну свободу організацій, тим самим уже поховала б свою власну силу. Коли б же вона, навпаки, спробувала утвердитись через обмеження цієї свободи, то вона тим гальмувала б розвиток в напрямі до соціалізму, замість того, щоб йому сприяти.

Найсильнішу свою піддержку диктатура меншости знаходить завжди у відданій їй армії. Але чим більше вона на місці сили більшости ставить силу зброї, тим більше штовхає вона також і всяку спозицію шукати свого щастя через багнети та кулаки, замість голосування, в якому їй відмовлено; тоді формою

вирішення політичних і соціальних протилежностей буде **горожанська війна**. Де не панує повна політична та соціальна апатія, або розпука, там диктатура меншости буде загрожена насильственими бунтами, або постійною партізанською війною, які легко виростають у довго-триваючі озружні повстання більших мас, побороення котрих забірає у диктатури всі військові сили. Тоді диктатура не виходить більше з горожанської війни і знаходиться в постійній небезпеці бути поваленою нею.

Для будовання соціалістичної громади немає більшої перешкоди, як внутрішня війна. При сучасній стадії далекойдучого географичного поділу праці велике індустріальне підприємство всюди знаходиться в найсильнішій залежності від певности зносин, рівно ж як і від певности виконання договорів. Зовнішня війна до крайности затруднила б уже соціалістичне будовання, навіть тоді, коли б ворог не вступив у край. Зовсім слушно російські соціалісти всіх напрямків підкреслювали в теперешній російській революції необхідність миру для господарського відбудовання. Далеко більше загибельною для громадського господарства, ніж зовнішня війна, являється війна горожанська, котра з необхідністю відограється внутрі краю; вона так же спустошує та паралізує його, як і ворожа інвазія, та ще буває при тому далеко більш жорстокою.

В боротьбі держав одної проти одної звичайно ходить тільки про здобуття, або втрату певної сили одного або другого правительства, а не про ціле їхнє існування. Після ж війни різні воюючі правительства та народи хочуть і мусять жити в мирі, коли не завжди також і в дружбі.

Зовсім инакше стоять сторони одна до одної в горожанській війні. Вони провадять війну не для того, щоб вирвати деякі уступки у противної сторони, а потім жити з нею в мирі. В горожанській війні не буває також і так, як за демократії, де меншости знаходяться під охороною та де кожна партія, яка опиняється в меншости і мусить одмовитись од правління, ніяким чином не відмовляється тим од політичної діяльності або не потребує її обмежувати; за кожною партією, яка опиняється в меншости, залишається право добиватись більшости, а затим перебрати правління.

В горожанській війні кожна сторона бореться за своє існування і загрожує переможений повним знищенням. Свідомість цього легко робить горожанську війну жорстокою. Іменно меншість, яка тримається при владі військовою силою, має нахил поборювати кривавим способом своїх противників та десяткувати їх в дикій різні, коли вона була загрожена в повстанні і їй удалось його здушити. Паризькі дні в червні 1848 р. та кривавий тиждень у травні 1871 р. показали це з жахливою виразністю.

Система хроничної горожанської війни, рівно ж як і її альтернатива при диктатурі,—повна апатія і розпука мас,—роблять будування соціалістичної системи продукції цілком неможливим. І при цих умовах диктатура меншості, котра родить з природною необхідністю горожанську війну та апатію, має бути найвищим засобом до здійснення переходу від капіталізму до соціалізму.

Де-хто змішує горожанську війну з соціальною революцією, вважає її за форму останньої і готовий знайти оправдання неминучих в горожанській війні актів насильства в тому, що без них така революція є неможливою. Так було, мовляв, завжди в кожній революції і так завжди буде.

Як раз ми, соціально-демократи, не додержуємось тієї думки, що раз завжди так було, то так мусить завжди і бути. Образ революції ми створили собі після зразків дотеперешніх буржуазних революцій. Пролетарська революція здійсниться при цілком інших умовах, як ті.

Буржуазні революції вибухали в тих державах, де деспотизм, спираючись на відділене від народу військо, здушував всі стремління до волі, де не було свободи преси, зібрань, союзів, загального виборчого права та не було правдивих народніх представництв. Тоді боротьба проти правительства з необхідністю прибирала форму горожанської війни. Сучасний пролетаріят, принаймні в Західній Європі, приходить до політичної влади в тих державах, в яких од десятиліть демократія, як що й не „чиста“, то все-таки певна міра демократії, пустила глибоке коріння, а військо не являється більше так цілковито віддаленим од народу, як перед тим. Ми не потребуємо ні в якому разі припускати, що в Західній Європі повторяться явища великої французької революції. Як що сучасна Росія виказує так багато подібності до Франції 1793 року, то це показує тільки, як близько вона стоїть до стадії буржуазної революції.

Треба відрізнити соціальну революцію від політичної революції і горожанської війни.

Соціальна революція є глибокойдучим перетворенням усієї громадської будівлі, яке переводиться через заснування нового способу продукції. Це є довгий процес, який може продовжуватись десятками літ і закінченню котрого не можна поставити точних границь. Він удасться тим скоріше, чим більш мирними будуть ті форми, в які він виливається. Внутрішня, як і зовнішня, війни являються його смертельними ворогами. Соціальна революція починається звичайно з політичної революції, з раптового змінення в державі відносин сил клас, через що досі виключена від політичної влади класа заволодіває апаратом прав-

ління. Політична революція є раптовим актом, який може дуже швидко здійснитись і прийти до кінця. Його форми залежать од форми держави, в якій він здійснюється. Чим більше панує демократія, тим більше вона не тільки формально, але і фактично закріплюється в робочих масах, тим більшою є імовірність, що політична революція буде мирною. Навпаки, чим більше дотепер пануюча система опирається не на більшість населення, а представляє його меншість, яка держиться при владі лише військовою силою тим більш є імовірним, що політична революція набере форми горожанської війни.

Однак, навіть в останньому випадкові оборонці соціальної революції мають дуже важливий інтерес у тому, щоб горожанська війна осталась лише тимчасовим, швидко-відограним епізодом, щоб вона послужила тільки для привернення та укріплення демократії, впливам котрої вона передасть і соціальну революцію; себ-то, щоб остання в даний момент не йшла далше того, ніж готова йти більшість народньої маси; бо переступаючи ці межі соціальна революція, якби не була для далеко-сягаючого духу бажаною негайна реалізація конечної її ціли не знайшла б необхідних умов для створення чогось тривалого.

Але ж чи терор паризького пролетаріату та дрібної буржуазії, себ-то диктатура меншости, не дав під час великої французької революції наслідків найвищого історичного значіння?

Вірно. Однак, якого роду були вони? Та диктатура була дитиною війни, котру проводили союзні монархи Європи проти революційної Франції. Завдання—побідоносно відбити цей напад історичною причиною терору. Воно тим самим іще раз виразно доказало стару істину, що диктатура може краще провадити війну, ніж демократія. Але воно ні в якому разі не доказало, що диктатура є методом пролетаріату для переведення соціального перевороту в його розумінню та для встановлення його політичної влади.

Що до енергії, то терор 1793р. трудно перевищити. Не дивлячись на те, паризьким пролетарям не удалось тим способом удержатись при владі. Диктатура стала методом, якою різні фракції пролетарської та дрібно-буржуазної політики поборювали одна одну, та, нарешті, вона стала методом для покладення кінця вській пролетарській та дрібно-буржуазній політиці.

Диктатура низчих верств вирівнює дорогу для диктатури шабель.

Коли після прикладів буржуазних революцій хочуть говорити, що революція є рівнозначною з горожанською війною та диктатурою, то мусять також зробити і відповідні висновки та сказати: революція з необхідністю кінчається пануванням Кромвеля або Наполеона.

Але це ніяким чином не являється необхідним вислідом пролетарської революції там, де пролетаріят складає більшість нації, а ця остання демократично організована. Лише там існують умови для соціалістичної продукції.

Ми не можемо під диктатурою пролетаріату розуміти нічого іншого, як його панування на ґрунті демократії.

6. Установчі збори і совіти.

Протилежність між демократією та диктатурою набрала високо-актуального значіння в російській революції.

Соціалісти Росії вступили в революцію розколеними. Вони розпадались на соціалістів-революціонерів і марксистів. Соціалісти-революціонери були в першу чергу представниками селянства, яке в протилежність до всієї останньої Європи—було ще революційним чинником і через це могло йти рука в руку з соціалістичним пролетаріатом. Супроти них стояли марксисты, представники індустріального пролетаріату. Вони знов же поділялись на меншевиків, котрі приймали, що при даних економічних основах Росії революція може бути тільки буржуазною, як що вона не відбуватиметься одвочасно з європейською соціалістичною революцією, і на большевиків, які вірили у всемогутність волі та сили і тепер, не звертаючи уваги на відсталість Росії, хотіли революцію зробити соціалістичною.

За час революції протилежності поглибились. Меншевики вважали своїм завданням взяти участь в тимчасовому коаліційному правительстві, доки установче національне зібрання не сформує остаточно правительста. Большевики хотіли ще перед скликанням установчих зборів повалити це тимчасове правительство і замінити його своїм постійним правительством. До цього прилучилась іще протилежність у питанні про мир. Меншевики, також як і большевики, дуже хотіли негайного миру; і ті, і другі хотіли його на основі Цимервальду—без анексії і контрибуцій.

Обидва напрямки були в Цимервальді, меншевики належали там до більшості. Але меншевики хотіли загального миру, вони хотіли, щоб усі воюючі прийняли гасло: без анексії і контрибуцій.

Як скоро це було досягнуто, російська армія мала бути готовою до бою зі зброєю в руках. Навпаки, большевики домогались негайного миру за всяку ціну; вони готові були, коли б це було потрібно, заключити його як сепаратний мир, та стара-

дись змусити до нього, вносячи велику дезорганізацію сил армії.

Їх підтримувала загальна стомленість війною широких мас війська і народу, рівнож як і ніби бездіяльність тимчасового правительства, яке хоч і перевело далеко більше політичних і соціальних реформ, ніж перевело б за такий час яке будь інше буржуазне правительство, але все-таки не так багато, як сподівались од революційного правительства. Вибори до установчих зборів не могли відбутись так скоро, як того бажали. Насамперед треба було поновити старий бюрократичний апарат, треба було створити демократичні мійські та обласні представництва. Та й складання списків виборців зустріло величезні затруднення в колосальній державі, де остання народня перепись одбулась в 1897 р. Так все знова відсовувались вибори до Установчих Зборів.

Але насамперед не хотів приходити мир. Які чинники не були б винні в тому, але державні мужі Антанти не зрозуміли, як необхідно було тоді для них же самих обявить свою готовність до миру без анексій і контрибуцій. Вони провадили таку політику, що російському народові Антанта здавалась перешкодою до миру, а разом з Антантою і тимчасове правительство, котре було з нею в порозумінні. Це було причиною, чому частина меншевиків—інтернаціоналісти—настоювала на розриві з Антантою і виступала опозиційно до тимчасового правительства. Однак, вони не йшли так далеко, як більшовики. Ці останні при таких обставинах здобували собі ґрунт за рахунок меншевиків та тимчасового правительства, котре їм і вдалося скинути в листопаді н. ст. 1917 року. Сила їхньої пропаганди показалаь так великою, що вони змогли перетягти на свій бік частину соціалістів революціонерів. Ліві соц.-рев. в дальшому йшли з більшовиками, вступили в їхнє правительство; праві ж, як і центр остались по стороні меншевиків.

Свою силу більшовики черпали з великих сподівань, котрі робили їх активними. Як що вони хотіли зберегти свої сили, то мусіли оправдати сподівання. Чи було це можливим?

Більшевицька революція збудована була на тому припущенні, що вона стане вихідною точкою до загальної європейської революції; що смілива ініціатива Росії викличе повстання пролетаріяту цілої Європи.

При такому припущенні природньо було, однаково, яких форм прибере російський сепаратний мир, які капіцтва й тягости накладе він на російський народ, яке толкування самоозначення народів принесе він. В такому разі було також однаково, чи буде Росія боездатною, чи ні. Європейська революція, по цій думці, являлась найкращою зброєю російської революції; вона

мусіла принести всім народам на дотеперішньому російському терені повне і дійсне самоозначення.

Революція в Європі, яка принесла б і закріпила там соціалізм, мусіла також бути засобом до усунення тих перешкод для переведення в Росії соціалістичної продукції, які були там приготовані економічною відсталістю країни.

Все це було дуже логічно, обдумано і добре обґрунтовано, як що припускалось, що російська революція неодмінно мусить викликати європейську. Але що тоді, коли б до того не прийшло?

Припущення до цього часу не оправдалось. І тепер обвинувачують пролетарів Європи, що вони російську революцію продали і зрадили. Це є обвинувачення проти невідомого, бо кого ж хочуть зробити відповідальним за поведінку європейського пролетаріату?

Є старий марксистський принцип, що революцій не можна робити, а що вони повстають з відносин. Але відносини Західної Європи так відрізняються од відносин Росії, що революція тут не мусить уже з необхідністю викликати революції там.

Коли в 1848 р. у Франції вибухла революція, вона зараз же перекотилась звідси на схід-положену Європу. Однак, вона спинилась на російській границі. А, навпаки, коли в 1905 р. революція вибухла в Росії, то вона відбилась на заході де-якими сильнішими рухами за виборче право; в кождім разі, нічим таким, що можна було б змалювати, як революцію.

Не треба, мовляв, занадто закидати большевикам те, що вони сподівались європейської революції. Інші соціалісти робили те ж саме, і ми певне йдемо назустріч порядкам, котрі привосять велике загострення класової боротьби та можуть привести до цілого ряду несподіванок. А коли большевики й помилились у своїх сподіваннях революції, то хіба Бебель, Енгельс та Маркс іноді не помилялись також? Цього не можна заперечувати. Але ці ніколи не запевняли революцію на якийсь о з н а ч е н и й ч а с і ніколи не строїли своєї тактики на тому, щоб існування партії, продовження пролетарської класової боротьби було зроблено залежним од наступлення революції та щоб пролетаріат був поставлений перед дилемою: або революція, або банкруцтво.

Як всі політичні діячі, вони часом також помилялись у своїх сподіваннях. Але такого роду помилка ніколи не змігла завести їх на фальшивий шлях, у глухий кут.

Наші большевицькі товариші поставили все на карту загальної Європейської революції. Коли ця карта не вийшла, вони змушені були піти шляхом, котрий поставив їм завдання не

до розв'язання. Вони мали без армії обороняти Росію проти сильних і безоглядних ворогів. Вони мали закласти режим добробуту для всіх при стані загального розкладу і нужди. Чим менше було матеріяльних і духовних умов для всього того, до чого вони прагнули, тим більше чули вони себе змушеними замінити те, чого їм бракувало, примусом нічим не скритої сили, диктатурою. Вони мусіли це робити тим більше, чим більше в Народніх масах росла опозиція проти них. Так стало неминучим, що на місце демократії вони впровадили диктатуру.

Як що большевики помилялись у своєму сподіванні, що їм треба тільки прийти до влади, щоб вибухла Європейська революція, то не менше помилились вони і в сподіванні, що їм треба лише захопити керму державою, а більшість населення буде радіючи купчитись навкруги них. Будучи при створених положеннях Росії умовах опозицією, вони, як ми вже зауважили, розвинули велику силу пропаганди. Невеличка купка ще з початку революції, вони в бійці стали остільки сильними, що захопили державну владу. Але чи мали вони за собою масу населення?

Це мали показати установчі збори, яких домагались большевики, як і інші революціонери, навіть завзято домагались; установчі збори, які були вибрані на основі загального, рівного, прямого і тайного виборчого права.

Безпосереднє після захоплення большевиками правління новий режим був потверджений другим всеросійським зїздом совітів. В усякому разі при спротивленні сильної меншости, яка з протестом покинула зїзд. Але більшість іще не відкидала думки про установчі збори. Потверджуючи совітське правительство, постанова починалась словами: „Для управління країною до скликання установчих зборів складається тимчасове робітничо-селянське правительство, яке зветься „Рада Народніх Комісарів.“

Тут, значить, установчі збори були визнані інституцією, яка стоїть над Радою Народніх Комісарів.

8 листопада правительство розпустило петроградську міську думу на тій підставі, що вона стоїть у противоріччі до поглядів населення, які виявились в революції 7 листопада та „виборах до установчих зборів.“ Нові вибори було розписано на основі існуючого загального права голосування.

Скоро, ознак, знайшли причітку до виборів в установчі збори і 7 грудня всеросійський виконавчий комітет совітів опубліковав постанову, в якій він говорив:

„Якого б рода не була організація виборів до інституцій, зложеної із виборних представників,—дійсно демократичним і фактично представляючим волю народу може вона вважатись лише тоді, коли буде визнано і прикладатиметься право виборців на опротестовання їхніх послів. Це є принцип дійсної демократії, як відносно всіх представницьких тіл, так і у відношенню до Установчих Зборів..... Зіздрад робітничих, салдацьких і селянських депутатів, скликання на паритетних основах, має право призначати нові вибори до всіх мійських, обласних та інших представницьких тіл, не виключаючи Установчих Зборів. На домагання більше як половини виборців одповідної виборчої округи ради мусять призначити нові вибори.”

Домагання, щоб більшість виборців в кожний момент могла відкликати того посла, котрий не відповідає більше їх поглядам, цілковито відповідає принципам демократії. Навпаки, з цієї точки погляду не можна пояснити, чому совіти мали прийти до того, щоб розписувати нові вибори. В той час іще не йшли даліше проти установчих зборів. Не порушували ані інститута самих зборів, ані права виборів до них.

Все значніше, однак, виявлялось, що вибори не дали більшости большевикам. Тому „П р а в д а” з 26 грудня 1917 р. опублікувала ряд тез про установчі збори, котрі начеркнув Ленін і прийняв Центральний Комітет. Особливо важливим серед них являються дві. Одна заявляє, що вибори відбувались скоро після перемоги большевиків; друга вказує, що перед тим розкололись соціалісти-революціонери. Через те ж, що ліві й праві соціалісти-революціонери мали спільні виборчі списки, вибори не виявляють ясної картини дійсного настрою мас.

Хто був цієї думки, той, беручи на увагу вище цитовану постанову з 7 грудня, мав прийти до такого висновку: призначити нові вибори до установчих зборів в тих виборчих округах, в яких були вибрані соціалісти-революціонери. Для якої, инакше, ціли приймали б ту постанову? Однак, 26 грудня її було вже забуто. І враз цілком иншу пісню почулось в обох Ленінських реченнях, якими ми тут займаємося. Після того, як він показав нам, що вибрані щойно установчі збори нічого не варті, бо вони не дають виразу справжнього настрою цілої народньої маси, він заявляє, що взагалі всякі вибрані на основі загального виборчого права, себ то масами, установчі збори нічого не варті:

„Республіка совітів представляє не тільки вищу форму демократичних установ (в порівнанні з буржуазною республікою і установчими зборами, як її завершенням), але вона являється також одинокою формою, яка уможливило безболісний перехід до соціалізму.”

Шкода тільки, що до цього дорозумілись тільки після того, як опинились в меншості в Установчих Зборах. А раніше ніхто так завзято їх не домагався, як Ленін.

Конфлікт з Установчими зборами був неминучим. Він скінчивсь перемогою совітів, диктатуру котрих було проголошено тривалою формою правління Росії.

7. Совітська республіка.

Совітська організація є продуктом російської революції 1905 р. Пролетаріят приступив тоді до масових акцій, для яких він потребував масової організації. Тайні організації соціально-демократів та соціалістів-революціонерів охоплювали лише сотні членів, які мали вплив на кілька тисяч робітників. Політичні та професійні масові організації за царського абсолютизму не могли скластися. Одинокими масовими організаціями робітників, які застала революція, були витворені самим же капіталом: окремі підприємства. Вони стали тепер організаціями масової пролетарської боротьби. Кожне підприємство з місця матеріальної продукції обернулось в місце політичної пропаганди й акції. Робітники кожного підприємства сходились разом і вибирали депутатів, які об'єднувались в раду депутатів, в совіт. Власне меншевики були ініціаторами цього руху, що мав потім таке велике значіння. Так витворена була форма пролетарської організації, яка охоплювала всіх, бо вона містила в собі всіх найманих робітників. Вона уможливила могутні акції і зробила глибоке враження в свідомості робітників. Коли вибухла в березні 1917 р. друга російська революція, зараз же знов повстала совітська організація. І на цей раз на більш високій основі, відповідно до спільності пролетаріату, яка значно виросла з часу першої революції. Совіти 1905 р. остались місцевими установами, обмеженими окремими містами. Совіти ж 1917 р. були не тільки далеко більш численими, але вони вступили між собою в тісний зв'язок; окремі совіти об'єднувались в більші союзи, які знов зв'язувались в одну охоплюючу цілу державу організацію; органом цієї організації були періодичні всеросійські з'їзди совітів, рівно як і постійний центральний виконавчий комітет.

В цей час совітська організація може вже оглянутись на свою велику і славу історію. А ще більш поважна стоїть перед нею, і то не в одній Росії. Всюди виявляється, що супроти колобасальних сил, якими економічно і політично розпоряджає фі-

нансовий капітал, дотеперешні економічні та політичні методи боротьби пролетаріату не годяться. Їх не треба цуратися; для нормальних часів вони лишаються необхідними; але часом вони ставляться перед такими завданнями, яких вони не можуть виконати і де тільки об'єднання всіх політичних і економічних засобів сили обіцяє успіх робітничій класі.

Російська революція 1905 р. викликала в німецькій соціально-демократії ідею масового страйку. Партійний зїзд 1905 р. визнав його. Зїзд 1906 р. старався потім усунути вражливість та побоювання урядовців професійних союзів. Відносно масового страйку він постановив:

„Як що Центральний Комітет партії вважатиме необхідним масовий політичний страйк, то він має стати в зв'язок з Генеральною комісією професійних союзів та вжити всіх тих заходів, які будуть потрібні для успішного переведення акції.”

Після всього досвіду з масовим страйком ми тепер знаємо, що ця постанова в основі була помилковою. По-перше через те, що масовий страйк обіцяє тим більший успіх, чим більш несподівано, враз вибухає він сам собою із певної ситуації. Призначення його партійними чи професійними управами після попередніх порозумінь робить необхідними клопотні підготовання, які можуть розстріти всякий успіх.

До цього прилучається ще й те, що професійна бюрократія все більше спротивлюється всяким самочинним акціям. Професійні союзи продовжують бути, безумовно, необхідними. Пролетаріат є тим сильнішим, чим більшими являються число членів і грошові засоби його професійних організацій. Але широкі, тривалі організації з великими засобами не можливі без сталої виключеної управи, себ-то без бюрократії. Без бюрократії професійних організацій також не можна обійтись, як і без самих цих організацій. Вона має свої тічеві сторони також, як парламентаризм або демократія, але остається також, як і ці останні, необхідною для визволення пролетаріату.

Однак, цим ще не сказано, що треба визнати всі її домагання. Її треба обмежити тим, що являється її першим завданням і в чому її не можна замінити,—управління професійним фондом, роботою для розширення організації, порадою робітникам при їхній боротьбі. Але вона не годиться для проведу тими сильними масовими акціями і боротьбою, які все більше стають прикметою нашого часу. Професіоналіст, як і парламентарій може тут успішно діяти в міру свого досвіду та свого знання; самий же провід усе більше буде припадати представництвам підприємств,—робітничим радам. У різних країнах поза Росією, як напр. в Англії, такі організації (shops assistants and shops stewards) поруч з професійними організаціями відігравали вже ве-

лику ролю в масовій боротьбі.

Таким чином, совітська організація є одним із значніших явищ нашого часу. Вона обіцяє набути рішачого значіння у великих рішучих конфліктах між капіталом і працею, до яких ми йдемо.

Але чи можемо ми вимагати від совітів ще більшого?

Большевики, які разом з лівими соціалістами-революціонерами по революції в листопаді 1917 р. придбали більшість в російських робітничих радах, після розгону установчих зборів з совіта, що був до того класовою організацією для боротьби, почали робити державну організацію. Вони усунули демократію, яку завоював собі російський народ в березневій революції. Відповідно до цього большевики перестали називати себе соціал-демократами. Вони іменують себе тепер комуністами.

Правда, вони не хочуть зовсім одмовитись од демократії. Ленін у своїй промові 28 квітня 1918 р. означає совітську організацію, як „вищий тип демократії,“ як повний провал „буржуазного її викривлення.“ Пролетаріям та бідним селянам була дана тепер повна свобода.

Але під демократією до сього часу розуміють різність політичних прав усіх громадян держави. Привилейовані законом верстви мали завжди свободу поступовання; але це не означають, як демократію.

Совітська республіка має бути організацією диктатури пролетаріату, котра одна, як висловлюється Ленін, „уможливило безболісний перехід до соціалізму.“ Цим він установлює, що все не представлене у совітах населення робиться політично безправним.

Ми вже сказали все, що можна сказати про ідею диктатури пролетаріату. Тепер іще декілько уваг відносно здійснення її в формі совітів.

Чому совіти мають уявляти з себе більш безболісний перехід до соціалізму, ніж він був би при загальному праві голосування? Очевидно тому, що таким способом капіталісти виключаються із законодавства.

Тепер же можливо тільки надвоє. Перш : капіталісти із своїми прихильниками є тільки незначна купка. Тоді, як можуть вони при загальному праві голосування гальмувати перехід до соціалізму?

Навпаки,—коли при загальному виборчому праві вони зявляться, як не значна меншість, то вони скоріше покоряться своїй долі, ніж тоді, коли б виборче право набрало таких форм, що ні одна людина не може з певністю сказати, яка власне

партія має за собою більшість населення. В дійсности цілком неможливо позбавити прав самих лише капіталістів. Хто є капіталістом в юридичному смислі? Власник?

Навіть в економічно так далеко розвиненій країні, як Німечина, пролетаріят котрої є так численним, впровадження совітської республіки позбавило б політичних прав великі маси. В 1907 р. в Німецькій державі число приналежних до різних професій (заробітників та їх семей) трох великих груп—сільського господарства, індустрії та торгівлі—виносило в групі служащих і найманих робітників трохи більше 35 мільонів, а самостійних 17 мільонів. Значить партія, маюча за собою зовсім певно більшість найманих робітників, могла б все-таки представляти меншість населення. З другого боку, коли робітники об'єднуються, то вони і при загальному праві голосування не мають чого боятись своїх противників. Загальне право голосування, яке приневолює їх до боротьби проти спільного ворога, об'єднує їх іще скоріще, чим обмеження політичної боротьби в совіті, з котрих виключені клясові вороги і в котрих політична боротьба набірає форми ворогування одної соціалістичної партії проти інших соціалістичних партій. Замість клясової свідомости виховується самий справжній сектантський фанатизм.

Але тепер друга можливість: капіталісти з своїми прихильниками являються не меншостю, а великою масою, котра у вибраному на основі загального голосування парламенті може робити серйозну опозицію.

Що покращало б від того, коли б у законодавчому тілі цю опозицію привели б до мовчання?

Всюди сами капіталісти являються лише тоненькою верствою. Але їхнє сторонництво в порівнанні з соціалістами може бути дуже великим. Не треба уявляти собі, що тільки куплені, або особисто заінтересовані люди виступають за капіталізм. По-за соціалізмом в даний момент капіталізм являється одинско можливою формою продукції на вищому щаблі. Хто не вважає за можливий соціалізм, той, коли він мислить модерно, мусить бути за капіталізм, навіть коли він в ньому зовсім не заінтересований. Але й з одсталих, ворожих до капіталізму верств стоїть багато на ґрунті приватної власности на засоби і продукції, а тим самим на тому ж ґрунті, на якому виростає і капіталізм. У відсталій країні через це може бути дуже велике число населення, яке захищає капіталізм безпосереднє, чи посереднє. Його опозиція не знищується через те, що у нього відберуть право голосування. Тим енергійніше вони будуть виступати проти всіх заходів нового тиранського режиму. При загальному праві голосування, в повній демократії, всі кляси та інтереси заступлені в законодавчому зібранні відповідно своїй силі. Кожна кляса і па-

ртія може критикувати найвільніше всякий проєкт закону, вказувати його дефекти; але число противників дає також можливість пізнати, яке спротивлення знаходить він серед населення. В совітах всяка противна критика виключена; дефекти закону виявляються не так легко. Про спротивлення, яке повстане проти нього серед населення, рішучо нічого не знають. Тільки після того, як закон уже оголошений, появляються критики та спротивлення. Замість того, щоб дефекти закону виступали під час обсудження його, вони виказуються при його переведенні.

Так і совітське правителство бачило себе примушеним доповненням та послабленою практикою підточувати дуже важливі закони, допускати знов через задні двері ті елементи, які тільки що було викинено через передні двері. Що право голоса по роду заняття, в протилежність до загального права, має тенденцію звужувати кругозор учасників, на це ми вже вказували. Що через все це перехід до соціалізму представляється більше безболісним, ніж через загальне виборче право та вільну дискусію всіх партій заступлених відповідно до відношення їх сил, — це треба піддати великому сумніву.

Але не менше сумнівною, ніж безболісність, стає при совітській конституції і сама диктатура пролетаріату. Диктатура — певно. Але чи як раз диктатура пролетаріату?

При економічній структурі Росії совіти могли досягти свого пануючого положення тільки через те, що вони в 1917 р. не обмежились, як в 1905 р., тільки на мійському, індустріальному пролетаріаті. На цей раз в совіти організовались також салдати та селяни. З розкладом армії салдати стратили відповідне їхньому числу значіння. Невелике військо, яке набрали народні комісари, стало для них важливим не стільки своїми виборчими записками, як своїми багнетами. В усякому разі і виборчі записки червоної армії грали немалу роль. В різних совітах, як наприклад при виборах в Петербурзі, їм було залишено значну частину мандатів. Але ще важливішими стали голоси селян, які складають велику більшість населення Росії. Вони по совітській конституції становлять більшість населення, управненого до участі в законодавстві та управлінні. Те, що нам виставляють, як диктатуру пролетаріату, при послідовному переведенні та коли б якась взагалі кляса безпосереднє могла здійснити диктатуру, що є можливим тільки для партії, це прибрало б образ диктатури селянства. Значить, виявляється, що найбільш безболісне переведення соціалізму запевнено тоді, коли воно віддається в руки селян. Але коли селяни становлять більшість у совітській організації, то з другого боку ця

остання не охоплює всього пролетаріату.

З початку погляд на те, хто може організуватися у совіти і які совіти можуть приєднатись до загальної організації, не був цілковито ясним. Дуже часто гачувала думка, що всяка фахова організація може утворити совіти і, як така, мусить бути узгляднена. Ще 28 травня 1918 р. „Leipziger Volkszeitung“ принесла статтю, яка очевидно походить з большевицьких кол, під заголовком „С о в і т с ь к а р е с п у б л и к а.“ Там говориться:

„Совітське представництво має кращу властивість всякого демократичного представництва; воно наділяє всіх горожан цілковито рівним правом, всі класи відповідного краю тішаться цілковитою можливістю одержати в совтах представництво, яке точно відповідає їхній силі та їхній особливій соціальній вазі. Само собою зрозуміло, що вони мусять попереду організовуватись, але в усякому разі не в партії по схемі дотеперішнього демократизму, а відповідно до нових демократичних форм — в окремі класові або професійні організації.“

Легіон і Консортен можуть бути задоволені цим зведенням соціально-демократичної партії до професійної організації. Але й реакціонери, які загальне, рівне виборче право хочуть замінити становим, знаходять тут квіточку, з котрої можуть посмоктати меду. Оборонець пролетарської диктатури продовжує:

„Буржуазія, як така, не має досі свого представництва в совітах не з тої причини, що вона туди не допускається, але через те, що вона з своєї сторони бойкотує совітську владу і, з другого боку, не має нахилу організуватись по пролетарській схемі.“

Чи вона справді не має до цього нахилу? А чи не чув ніколи наш большевицький приятель чого-небудь про організацію підприємців? І чи здається йому окремий капіталіст при загальному граві голосування дійсно більше небезпечним, ніж організація підприємців у совітському союзі? Однак, ми зараз же довідуємось, в чому полягає перевага совітської організації над загальним виборчим правом:

„Само собою може бути прийнято, що будь-які організації буржуазії для боротьби до совітів не допускається.“

Іншими словами, совітська організація має перед загальним правом голосування перевагу більшої сваволі. Вона може виключити з поміж себе всі організації, які вона вважає ворожими. Вона „наділяє всіх горожан цілковито рівним правом,“ але „само собою зрозуміло“ вони можуть ним користуватись лише в розумінні совітського правительства. Всеросійський Зїзд

совітів, який закотився 12 липня 1918 р., виробив конституцію совітської республіки. Вона встановлює, що не всі приналежні до російської держави, а тільки певні категорії мають право вибирати депутатів до совітів.

Вибирати можуть тільки ті, „котрі добувають засоби до свого удержання продуктивною або загально—користною працею.“ Але що є „продуктивна і загально—користна праця„? Це є правдиве каучукове поняття. Не менше каучуковим є означення тих, які позбавлені права виборів. До цих належать ті, „які наймають робітників з ціллю прибутку.“ Робітник в дома або ремесник з одним підмайстером може зовсім по-пролетарському жити і почувати, але не має права вибирати. Ще більше пролетарів стає безправними через постанову, яка відбирає право участі у виборах у приватних торговців та торговців-посередників. Робітник, який стає безробітним та, щоб якось перебитись, відчиняє фруктову лавку або продає газети, тратить своє виборче право.

Дальша постанова позбавляє цього права всякого, хто має „нетрудовий прибуток, наприклад, проценти з капітала, прибуток з підприємств, прибуток з майна.“ Як великий мусить бути „нетрудовий прибуток,“ який тягне за собою втрату виборчого права, про це не говориться. Чи належить до нього вже володіння книжкою ощадної каси? Інший робітник, особливо в маленьких містах, має домок. Щоб якось вдержатись на поверхні, він приймає квартиранта. Чи попадає він через це в категорію людей з нетрудовим прибутком? В Петербурзі страйкував Обуховський завод, „ця кріпость революції,“ як назвав його в 1909 р. Троцький (Росія в революції ст. 83.). Я спитав одного товариша большевика, як він пояснює цей акт протесту проти совітського правительства.

„Це дуже просто, сказав він, робітники там усі капіталісти, кожен з них має домок.“

Як мало, видно, треба, щоб після порядку виборів совітської республіки бути відзначеним, як капіталіст, та втратити виборче право.

Ця каучукообразність означення поняття виборчого права, яка відчиняє двері найширшій сваволі, залежить не від законодавця, а від обставин. Ніколи не вдасться точно і недвозначно дати юридичне означення поняття пролетаря.

Постанова про призначення місця, яке розглядало б управління кожного до виборів та складало б списки виборців, рівно ж як і про те, як відбуваються вибори, чи тайно, чи одкритим, може, піднесенням рук, я не знайшов. В § 70 говориться: „точний порядок виборів..... встановлюється місцевими совітами згідно з інструкціями всеросійського цент-

рального комітету.”

Ленін у своїй промові 28 квітня 1918 р. про соціалістичний характер совітів, між иншим, сказав слідує: „ 1. Виборцями являються тільки працюючі та визискувані маси, буржуазія виключається. 2. Всяка буржуазна формальність та обмеженість виборів одпадає. Маси самі встановлюють порядок і час виборів.”

Виходить, значить, що кожне виборче зібрання може встановлювати порядок виборів по своїй охоті. Сваюля та можливість позбутись незручного опозиційного елементу серед самого ж пролетаріату підносяться через це до найвищого ступеня.

Побіжно зауважу тільки, що вибори до надмісцевих совітів являються непрямими, а це також улегшує вплив на некористь опозиції.

Між тим, однак, до цього часу не вдалось перешколити тому, щоб також і опозиція в совітах не прийшла до слова.

Але „безболісний перехід” до соціалізму вимагає, очевидно, замкнення рота всякій опозиції і критиці. Так 14 червня 1918 р. всеросійським центральним виконавчим комітетом була принята постанова:

„Представники партії соціалістів-революціонерів [правого крила і центра] і меншевики виключаються; разом з тим усім совітам робітничих, салдацьких та козацьких депутатів прогонується видалити представників цих фракцій з поміж себе.”

Ці заходи направлені не проти якихось певних осіб, котрі заподіяли певні гідні кари вчинки. Кому закидаються такі вчинки проти пануючого режиму, того зараз же зрестують, того нема чого виключати. Про недоторканність (імунітет) депутатів до совітів в конституції совітської республіки не має мови. Не певні особи, а певні партії виключаються тут з совітів. А це на практиці означає не що инше, як те, що всі пролетарі, котрі стоять на ґрунті тих партій, втрачають своє право голосу. Їхні голоси більше не числяться. Для цього не має якихось певних границь. § 23 конституції совітської республіки встановляє: „В інтересі робітничої класи, як цілого, Російська Соціалістична Федеративна Совітська Республіка позбавляє прав окремих осіб і цілої групи, які зловживають ними на шкоду соціалістичної революції.”

Цим вся опозиція обявляється по-за законом. Бо всяке правительство, в тому числі і революційне, уважає, що опозиція зловживає своїми правами. Однак, цього ще не достаточного, щоб забезпечити безболісний перехід до соціалізму. Тільки що позбулись більшовики опозиції внутрі совітів з боку меншевиків, центра та правого крила соціалістів-революціонерів, як загорілась боротьба між ними та лі-

вими соціалістами-революціонерами, разом з котрими вони скла-дали правительство. Тепер також і ціх в більшій частині було вигнано з совітів.

Так що далі, то все більше звужувався серед самого про-летаріату круг тих, які мали політичні права і на яких спірав-ся большевицький режим. Виходячи з претензії уявляти з себе диктатуру пролетаріату, це стало в дальшому диктатурою одної партії внутрі пролетаріату. Це могло все-таки якийсь час уявля-ти собою диктатуру більшості пролетаріату над меншостю. Те-пер же, навіть, і те стало вже сумнівним.

Однак, кожний режим, також і диктаторський, має потре-бу виставляти себе, як виразника потреб більшості, і то не тільки пролетаріату, але всього народу. І большевики не можуть також уникнути цього.

Паризький „Populaire“ з 6 липня 1918 р. повідомляє про розмову, яку мав Льонге з лондонським послом совітської ре-спубліки Літвиновим. Льонге, між иншим, зауважує:

„Ви знаєте, громадянине Літвинов, що навіть ті товариші заходу, які мали найсильніші симпатії до Вашого руху, були не-приємно вражені розпуском Установчих Зборів. Що торкається мене, то про це я Вам казав уже в січні місяці, коли я бачив Вас останній раз. Чи не думаєте Ви, що Ви мусіли, в усякому разі, перевести нові вибори (до Установчих Зборів), щоб попере-дити ті напади, які проти Вас готуються?“

На це Літвинов відповів:

„Під цей час неможливо, беручи на увагу дане поло-ження. Виражена в ф р м і совітів демократія—точний вираз волі мас—являється одинокою формою представництва, яка під цей час відповідає Росії. Зрештою ті, що протестували проти остан-ніх виборів до совітів, при котрих вони були цілком побиті, спорили б також і проти виборів до нових Установчих Зборів, п р и я к и х м и н а п е в н е м а л и б б і л ь-ш і с т ь.“

Коли товариш Літвинов і його друзі так певні цього, то чому вони не допускають до того, щоб вибори відбулись?

Як що вони відбулись би при повній свободі і дали б большевицьку більшість, то теперішнє правительство придбало б далеко сильнішу моральну базу як в краю, так і за границею, ніж воно може придбати, як совітське правительство, при тепе-рішніх методах виборів та управління. Насамперед був би усу-нений всякий закид соціалістичної критики: за ними став би од-нодушно і з усією силою цілий Інтернаціонал борючогося проле-таріату.

Чому відмовлятися від цього незвичайного придбання, коли так певні більшості? Тому, що загальне виборче право під цей

час непідходяще для Росії і тільки совітська організація відповідає її потребам? Але чим доказується це підтвердження? В усякому разі, воно стає зрозумілим, коли пригадати, що кожне правительство любить ототожнювати себе з краєм та з'являти, що те, що не підходяще для нього, не підходить також і для краю.

Одно, в кождім разі, треба додати. Теперішня ситуація для заходження коло виборів до Установчих Зборів є несприятливою. Під час, коли підготовлялись і відбувались вибори до перших Установчих Зборів, іще панував у середині деякий лад. Тепер же, вся Росія роздирається горожанською війною. Чи має цей результат девяти місяців совітської республіки служити доказом того, що совітська організація є для Росії найбільш підходящою та чи можна її визнати за таку, яка має наслідком перехід до соціалізму з найменшими стражданнями?

8. Наглядне навчання.

Супроти згаданих тут шкідливостей методи диктатури треба тепер поставити і її добру сторону; вона блискучо, мовляв, служить для наглядного навчання; а навіть, коли б вона не вдержалась, то змогла б зробити на користь пролетаріатові багато де-чого такого, чого не можна вже більше знищити.

Розглянемо насамперед наглядне навчання. Цей аргумент впливає явно із такого міркування: за демократії, де панує більшість народу, соціалізм можна удачно перевести, коли для нього здобуто більшість. Довгий і трудний шлях. Далеко скоріше ми досягли б ціли, коли б енергійна, свідомі цілі, меншість захопила державну владу і використала її для переведення соціалістичних заходів. Успіхи її зараз же переконуюче вплинули б і хутко привернули б до соціалізму більшість, яка до того часу спротивлювалась йому.

Це так дуже спокусливо і звучно брентіло вже в устах старого Вайтлінга. Тільки тут єсть одна хиба: береться за данне іменно те, що треба доказати. Противники методи диктатури якраз і спорять проти того, що соціалістичну продукцію може здійснити меншість без співділання широкої маси народу. Бо коли б спроба не вдалась, то вона, сама собою, послужила б для наглядного навчання, але в протилежному напрямі,—не приваблювала б, а залякувала.

Люди, котрі здаються на такого рода навчання, а не на дослідження та вивчення соціальних відносин, нерозважливі при-

клоники самого тільки успіху, в разі провалу спроби не будуть розсліджувати, з яких причин вона не вдалась. Вони будуть шукати причини не в несприятливості, або неспілости відносин, а в самому соціалізмі, і прийдуть до висновку, що він взагалі нічого не вартий.

Як видно, це наглядне навчання має один бік дуже підгорілий.

Як ми мусимо собі уявляти соціалізм?

Популярно зміст соціалізму ми можемо означити словами: воля і хліб для всіх. Це є те, чого сподіваються від нього маси, чому вони виступають за нього. Воля є не менш важливою річчю, як і хліб. І заможні, навіть багаті класи, боролись за свою свободу; часто вони принесли найтяжчі жертви добром і кров'ю за свої переконання. Потреба свободи, самоозначення лежить у природі людини так же, як і потреба їжи.

Досі соціаль демократія давала народнім масам наглядне навчання того, що вона була найпослідовнішим борцем за волю всіх, — не тільки найманих робітників, але також жінок, переслідуваних релігій та рас, Жидів, Негрів, Китайців і т. д. Завдяки цьому наглядному навчанню вона вербувала собі прихильників далеко по-за кругом найманих робітників.

А тепер, як тільки соціаль-демократія прийшла до влади, це наглядне навчання мусить бути заступлене протилежним. Перші її дні мають одзначитись знесенням загального виборчого права та свободи преси, позбавленням прав широких народніх мас, бо, на це треба завжди вказувати, — про це як раз ходить при заміненні демократії диктатурою. Щоб припинити політичний валив вищих десятків тисяч, не досить позбавлення їх права виборів, бо вони впливають не через персональне подання голосів.

Усі дрібні торговці, ремесники, середні й заможні селяни, більша частина інтелігентів, як тільки диктатура пролетаріату позбавить їх прав, через такого роду наглядне навчання зразу обернуться у ворогів соціалізму, оскільки вони не були такими попередю. Ворогами диктатури пролетаріату стануть рівно ж і всі ті, котрі боли віддані соціалізму з тої причини, що він боровся за волю всіх.

Привернути цим не можна нікого, хто вже перед тим не був соціалістом. Можна тільки збільшити число ворогів соціалізму.

Але ж він обіцяє не тільки волю, а й хліб. Це має заспокоїти тих, у кого комуністична диктатура відбирає волю.

Це не найкращі маси, які для хліба та забави миряться з утратою свободи. Без сумніву, матеріальний добробут міг би привернути до комунізму багатьох з тих, котрі ставились супро-

ти нього з недовір'ям, або відсторонились од нього завдяки його політиці обезправнення. Тільки мусить цей стан добробуту дійсно наступити, і то хутко, а не в обіцянках на будуче, як що комунізм хоче скористатись впливами наглядного навчання.

Чим цього добробуту можна досягти? Необхідність диктатури передбачає, що меншість населення захопила державну владу. Меншість, яка складається з немаючих. Але найсильнішою зброєю пролетарів являється їхнє число; нормальні часи вони можуть впливати і здобути державну владу лише тоді, коли вони складають переважаюче число. Як меншости їм вдається досягти керми державою тільки через збіг надзвичайних обставин, через катастрофи, в яких гине державна влада, що привела державу до занепаду та нужденности.

Соціалізм, се-то загальний добробут в умовах модерної культури, являється можливим лише завдяки сильному розвитку продукційних сил, які приносить зі собою капіталізм; завдяки величезним багатствам, які витворює і які концентруються в руках капіталістичної класи. Держава, яка розтратила ці багатства через свою дурну політику, чи то неуспішну війну, не має на будуче добрих виглядів для хуткого розширення добробуту серед усіх верств.

Коли, як спадщина збанкротованої державної влади, наступає не демократичний, а диктаторський режим, то це ще погіршує ситуацію, бо має своїм необхідним наслідком горожанську війну. Що ще залишалось з матеріяльних засобів, те знищується анархією.

Зрештою, добробут для всіх означає безперервне продовження продукції. Розвал капіталізму не є ще соціалізмом. Де капіталістичну продукцію не можна зараз же перевести на соціалістичну, там вона мусить існувати далі, бо інакше переривається процес продукції, а тим викликається масова нужда, котрої сучасний пролетар дуже боїться, як загального безробіття.

Де пролетаріят пройшов школу самоуправління товариського, професійного, мійського та брав участь у державному законодавстві й контролі правительства, де численні інтелігенти готові поставитись на службу соціалістичній продукції,—там уся продукція може без пертурбацій зараз же заступити капіталізм усюди, де при нових відносинах капіталістична продукція стала неможливою.

В країні, яка економічно ще так мало розвинена, що пролетаріят, складає тільки меншість, такої свідомості пролетаріату не можна сподіватись.

Значить, треба згори визнати, що всюди, де пролетаріят може вдержатись при державній владі тільки через диктатуру, в

протівність демократії, всюди там труднощі, які протиставляться соціалізму, будуть так великі, що здається просто виключеним, щоби диктатура могла привести хутко загальний добробут і таким чином режимом насилля заспокоїти позбавлені політичних прав народні маси.

Ми бачимо в дійсности, що совітська республіка після дев'яти місяців існування, замість того, щоб розширити стан загального добробуту, почула себе змушеною пояснити, звідки йде стан загальної нужди.

Перед нами лежать „Тези про соціалістичну революцію та завдання пролетаріату під час його диктатури в Росії,“ які йдуть з большевицького боку. Одна глава трактує: „Труднощі положення.“ Там у 28 тезі говориться:

„28. Пролетаріат провадить позитивну, органічну роботу при найбільших труднощах. Труднощі внутрішньої природи такі: підупад та величезне вичерпання народнього господарства, навіть розклад його, в наслідок війни; політика класи капіталістів перед жовтневою революцією (свідома політика дезорганізації, щоб після „анархії“ витеорити буржуазно-диктаторський „лад“); загальний саботаж буржуазії та інтелігенції після жовтневої революції; постійні контр-революційні озброєні та неозброєні повстання бу-
в ш и х о ф і ц е р і в , г е н е р а л і в , б у р ж у а з і ї ; б р а к т е х н і ч н и х с и л т а в и ш к о л е н н я с а м о ї р о б і т н и ч о ї к л а с и *); б р а к о р г а н і з а т о р с ь к о г о д о с в і д у ; п о с т у п о в а н н я ш и р о к и х в е р с т в д р і б н о ї б у р ж у а з і ї , я к а є д е з о р г a н і з a t o р с ь к о ю к л a c ю p a g e x e l l e n c e і т . д .“

Це все правда. Чи доказується цим щось інше, як тільки неспілість відносин? І чи не показує це зовсім ясно, що за таких обставин не можна думати про „наглядне навчання“ в зміслі соціалізму? Славне наглядне навчання потребує теоретичного пояснення про те, чому власне того, що треба б було показати, тимчасом не можна показати. Чи можна цим повернути до соціалізму тих, які до цього часу були противниками його та яких можна переконати тільки через практичні успіхи?

Кожний новий режим може, розуміється, наткнутись на несподівані труднощі. Неправильно зробили б, коли б їх згори приписували цьому режиму без близкого дослідження становища річей і через це обезкуражували б його. Але коли, не дивлячись на труднощі, доводиться все-ж таки терпеливо вичікувати результатів режиму, то тоді муситься уже наперед здобути собі переконання в правильности і необхідности цього режиму. Тільки тоді не дозволяться завести себе в блуд. Приклоники успі-

*) В оригіналі заборонено. Прим. автора.

ху—завсігди непевні вояки.

І тут ми знова вертаємося до демократії, яка примушує нас прагнути до того, щоб через інтезивну пропаганду врозумити та переконати маси раніше, ніж приступимо до переведення соціалізму. Ми мусимо і тут знов одхилити методу диктатури, яка на місце переконування ставить наглядне навчання силою.

Цим не мається на увазі сказати, що при здійсненні соціалізму наглядне навчання не може нічого зробити. Навпаки, воно може і буде при тому відігравати велику роль, але не за посередництвом диктатури.

Ріжні держави світу стоять на дуже різних ступенях економічного і політичного розвитку. Чим більше капіталістична держава, з одного боку, та чим вона демократичніша, з другого боку, тим ближче вона стоїть до соціалізму. Чим більше розвинена її капіталістична індустрія, тим вищі її продукційні сили, тим більше її багатство, тим більше громадською є праця, тим численнішим є її пролетаріят. А чим демократичнішою є держава, тим краще організованим і вишколеним являється її пролетаріят. Демократія иноді здержує його революційне думання, але вона є необхідним засобом для досягнення ним тої спільности, якої він потребує для здобуття політичної влади та переведення соціальної революції. В кожній країні бувають конфлікти поміж пролетаріятим і пануючими класами, але чим більше поступовою, в капіталістичному та демократичному відношенню, являється країна, тим більший для пролетаріату є вигляд на те, що у одному з таких конфліктів він не тільки тимчасово досягне перемоги, а й закріпить цю перемогу.

Де при таких умовах пролетаріят приходить до керми державою, там в'н знайде достаточні матеріальні і ідейні засоби, щоби зараз же надати економічному розвитку напрям до соціалізму і зараз же підвищити загальний добробут.

Це справді буде тоді наглядним навчанням для економічно і політично відсталих країн. Тоді і тут пролетарська маса буде однодушно домагатись заходів в такому ж самому зміслі, та й інші верстви бідніших клас, рівно ж як і численні інтелігенти, домагатимуться, щоб держава вибрала той самий шлях до добробуту. Через таке наглядне навчання поступовішої країни справа соціалізму стане непоборимою також і в тих країнах, які в даний момент не так далеко поступили вперед, щоб там пролетаріят міг сам, власною силою, заволодіти державною владою та перевести соціалізм.

І там не треба переносити цей момент в далеку будучину. В ряді індустріальних держав є уже в достаточній мірі, здається, матеріальні й ідейні передумови соціалізму. Ми маємо

тверде переконання, що в Німеччині вони вже є. Питання політичного панування пролетаріату є тут тільки ще питанням його сили, передусім його однастайности при рішучій класовій боротьбі. Тільки внутрішній розкол може нам пошкодити.

Але Росія не є одною з таких провідних індустріальних держав. Те, що там тепера відграється, є остання буржуазна, а не перша соціалістична революція. Це виявляється все ясніше. Її теперішня революція тільки тоді могла б набрати характеру соціалістичної революції, коли б вона відбувалась одночасно з соціалістичною революцією в Західній Європі.

Що через наглядне навчання вище розвинених націй хід соціального розвитку може бути прискорений, на це вказував уже Маркс в передньому слові до першого видання свого „Капіталу.“

„Одна нація мусить і може вчитись у другої. Коли громада попала на слід природного закону свого руху..... вона не може, по природі річи, певних фаз розвитку ні перескочити, ні усунути! Але вона може муки родів скоротити і зм'ягчити.“

Наші большевицькі друзі, здається, зовсім забули цей уступ, не дивлячись на їхні числені покликування на Маркса, бо диктатура пролетаріату, яку вони проповідують і уживають, являється нічим іншим, як грандіозною спробою перескочити та усунути природні фази розвитку. Вони думають, що найбезболіснішою методою народити соціалізм є його „муки родів скоротити і зм'ягчити.“ Але коли продовжувати цей образ, то їхня практика більше нагадує вагітну жінку, яка виробляє несамовиті скоки, щоби час своєї вагітності, котра робить її нетерплячою, скоротити та привести до прискорення родів.

Продуктом такого поступовання звичайно буває нежиттєздатна дитина.

Маркс говорить тут про наглядне навчання, яке може дати одна нація другій. Для соціалізму, однак, треба взяти на увагу ще другий рід наглядного навчання, а саме той, який може уділити вище розвинена форма продукції відсталій її формі.

Хоч капіталістична конкуренція всюди стрімить до знищення відсталих підприємств, але при капіталістичних умовах це є процес так повний мук, що загрожені ним пробують всіма засобами його здержати. Соціалістичний спосіб продукції знайде ще цілу купу підприємств, які технічно являються застарілими. Особливо в сільському господарстві, де велике підприємство робить тільки незначний поступ, а подекуди йде, навіть, назад.

Соціалістична продукція може розвинутиись лише на основі великого підприємства. Соціалістичне сільське господарство з початку муситиме обмежитись усуспільненням великих під-

приємств, які воно знайде. Як що при тому воно дасть добрі результати,—а цього треба сподіватись, коли воно поставить роботу добровільно стоваришених людей на місце найманої праці, котра в сільському господарстві дає недостаточні результати, та коли положення робітників в соціялізованих великих підприємствах буде краще від положення дрібних селян,—тоді з певністю можна сподіватись, що ці останні по добрій волі масово переходитимуть до нового способу продукції, як що громада дасть їм необхідні для сього засоби. Раніше ні. В сільському господарстві капіталізм робить недостаточну підготовчу роботу для соціялізму. І це цілком безнадійна річ теоретично перехопити селянина-власника в тому, що соціялізм кращий. При соціялізації селянського сільського господарства може допомогати тільки наглядне навчання. Однак, воно передбачає певне розповсюдження великих сільсько-господарських підприємств. Наглядне навчання впливатиме тут скоріше і ґрунтовніше, чим більш розповсюджені в краю великі підприємства.

Мета дрібно-селянських демократів—знищення всякого великого сільсько-господарського господарства та поділ його на карликові—взагалі найгостріше протиділяє проти соціялізму в сільському господарстві, а через це і в цілому суспільстві.

Однакою теперішньої російської революції, яка кидається у вічі, є робота її в душі Едуарда Давіда. Власне він, а не Ленін, дає там напрям революції.

Це є те соціялістичне наглядне навчання, яке вона уділяє. Воно в дійсности доводить буржуазний її характер.

Практика завжди впливає сильніше від тесрії, а наглядне навчання—більше, ніж запалюючі промови.

З найбільшим спокоєм провадити соціялістичне наглядне навчання найрізнішого роду є тепер покликаною німецька соціаль-демократія.

Вже перед війною до неї належала третя частина німецького народу, оскільки можна заключити по виборчих голссах, котрі число її сторонників показували скоріше меншим, ніж більшим. Під час війни всі без винятку буржуазні партії провалились. Велика маса населення стоїть тепер за нами. Ми маємо дати їй наглядне навчання нашою діяльністю не для того вже, щоб придбати її довірря, але тільки з метою його виправдати й удержати. Демократія в Німеччині за нами, ми не є в положенні російського більшовизму, ми не потребуємо диктатури.

Заклик до диктатури був би у нас виказом нашої слабости, недовірря до власних своїх сил, сумніву в тому, чи може бути наше наглядне навчання такого роду, що йому вдасться зберегти вірно народні маси при нашому ірреді. А як смі-

том слабости й сумніву до самих себе, диктатура,—вже одна тільки пропаганда ідеї диктатури,—могла б вплинути одиноко: захитати віру широких народніх мас до нашої сили. Ми губимо тоді перемагаючу силу переконання, що велика більшість народу стоїть без сумніву за нами.

Ідея диктатури також, як і в Росії, була б розколюючим елементом і для самого соціалістичного пролетаріату. Хоч і величезні ті труднощі, які ми маємо побороти, але ми можемо надіятися на перемогу їх, як що ми однодушно будемо працювати над тим, щоби побороти їх позитивною роботою, для котрої витворила ґрунт революція. Ця однодушна позитивна робота являється тим наглядним навчанням, яке ми маємо провадити в інтересах пролетаріату і соціалізму. Ідея диктатури не може допомогти цій роботі, вона може тільки її пошкодити; вона не може вплинути так, що процес саморозшматовання серед соціалістичних рядів буде переможений необхідністю загальної праці, а вплине тільки так, що цей процес як найвище буде піднесений в той момент, коли переможна соціаль-демократія могла б закріпитись тільки завдяки однастайности пролетаріату. Справа тут не в одній лише партії незалежної соціаль-демократії.

Одиноким родом наглядного навчання, який могла б викликати в цей час спроба проголошення диктатури, був би розбрат серед соціалістичного пролетаріату. Він міг би тільки злякати широкі маси робочого народу у нас і світову соціалістичну демократію. Він позбавив би нас можливости досягти нашої мети через демократію і ні трішки не дав би нам можливости досягнути її через диктатуру. Остаточним результатом спроби знесення або припинення загального, рівного виборчого права та дефінітивної заміни національного зібрання центральним зібранням робітничих, салдатських і селянських рад була б герожанська війна, повна економічна руїна і, в решті перемога контр-революції.

І тому ми хочемо і мусимо міцно держатись демократії, загального, рівного, прямого і тайного виборчого права, за котре ми боролись ціле пів-століття.

9. Спадщина диктатури.

а) Сільське господарство.

Диктатура має не тільки служити наглядним навчанням для соціалістичної пропаганди, але вона має також своїми акціями скоротити шлях до соціалізму, навіть у тому випадку, коли б во-

на не змогла утвердитись та упала раніш, ніж устигла досягти своєї ціли. Як сподіваються її сторонники, вона залишить по собі багато такого, чого не можна буде усунути; усуне багато чого такого, чого не можна буде знова відбудувати.

Думка ця також, як і де-які інші, ґрунтується на спостереженні великої французької революції, б у р ж у а з н о ї революції, в зачарованні котрої все ще перебувають ті, які все, що їм непідходяще, означають як „буржуазне“ і відкидають; для яких демократія є тільки буржуазний забобон.

Спостереження правильне; але висновки треба зробити інші, ніж роблять оборонці диктатури. Ця остання може зробити де-що більш радикально, ніж демократія, але те, що з цього виходить, не завжди є як-раз тим, чого хотіли диктатори. Як би високо не стояли ці диктатори по-над усіма іншими силами в державі, вони все зостаються залежними від одного: в і д м а т е р і я л ь н и х о с н о в г р о м а д и. Ці основи, а не воля диктаторів, рішають про те, які зрештою будуть соціальні впливи диктатури.

Найсильнішою движучою силою терору за французької революції були пролетарі та напів-пролетарські дрібні буржуа Парижу. Вони хотіли вирівнання майна, знищення великих маєтків. Це їм у багатьох випадках удавалось. Вони тільки знищили далеко ґрунтовніше, ніж це сталось де-небудь у Європі, остатки феодалізму та розчистили тим найкраще шлях для приходу нових, капіталістичних великих маєтків, які зараз же після повалення терору почали рости як гриби. Це, а не економічна рівність, було спадщиною тієї диктатури вирівнювачів.

Щоб узнати, яка буде економічна спадщина теперішньої диктатури совітів, ми також мусимо брати на увагу не тільки їхні наміри, бажання та заходи, але й економічну структуру держави. Вона є рішальною.

Це дослідження може здаватись де-кому нудним студіюванням, яке не можна погодити з революційним огнем, що палав у душі Маркса. Ніхто не може з певністю сказати, що в теперішній ситуації думав би і робив би Маркс. Але нудне студіювання, напевне, являється самотнім способом, який погоджується з історичним матеріалізмом, оснований котрого є невмирущою заслугою Карла Маркса. Людину, яка думала б, що в питаннях знання сам лише ентузіазм стоїть вище від розуміння справи, Маркс одштовхнув би, як порожнього фразера.

Економічною основою Росії є ще й тепер сільське господарство, іменно дрібне селянське підприємство. З нього живе чотири-пятих, може навіть п'ять-шостих її населення. В 1913 р. числилось у Росії (без Фінляндії) міського населення 24 мільйони, а проживаючого в селах 147 мільйонів. Подавляюча більшість

останнього — селяни. В цьому відношенні через революцію нічого не змінилось. Ув останній рік сільське населення скоріще ще збільшилось через те, що велике число робітників по виселялось на село, бо в містах голод лютував далеко гостріше, ніж у селян.

Аж до революції селянин жив під напівфеодальним гнітом, хоч реформа 1861 р. знесла панщину і зробила селянина формально вільною людиною. Але вона була ділом не революції, а патріархального абсолютизму, який по-батьківськи дбав про те, щоб з реформою поміщики нічого не втратили, а скоріще виграли. Селянин мусів заплатити за свою волю втратою частини землі, якою він користувався до реформи, та мусів дорожше заплатити за ту землю, яку було йому дано. Все ж таки середній розмір селянського господарства був більший, як у Західній Європі. В Росії перед революцією господарства менше 5 десятин (5 гектарів) становили тільки 10,6% усіх селянських господарств, у Франції, навпаки, господарство по 5 і менше гектарів — 71,4%, а в Німеччині 76,5%. (Маслов. „Аграрне питання в Росії.” Штуттгарт 1907 р.) Але російське сільське господарство через неосвідченість селян, примітивну техніку, недостаток худоби та удобрення є так одстале, що воно продукує далеко менше, ніж у Західній Європі. У Франції десятина дає 70,5 пуд. пшениці (1 пуд = 16,38 кілограм.), в Німеччині — 77 пуд., а в Росії тільки 28,2 пуд. (Маслов).

Тому скоро після свого увільнення селянин опинився матеріально ще в гіршому положенні, ніж перед тим. Він біднів, його підприємство йшло не вперед, а назад. Щоби не вмерти з голоду, він мусів гинаймати у дідичів шматик землі, або працювати наймитом на тій землі, яку обробляв сам дідич.

Здебільшого він бачив себе змушеним брати задатки за свою роботу, через що попадав у кабалу, яка часто бувала далеко більш гнітючою та безнадійною, ніж була раніше панщина.

Справа не покращала від того, що тепер селянин став продукувати для ринку, як внутрішнього, так і зовнішнього. Він одержував у руки гроші та можливість берегти гроші. Але досягти цього можна було лише за рахунок харчування селянина. До цього часу він сам споживав більшу частину своїх продуктів, бо не мав для них збуту. Тепер же він знаходив збут; тепер він продав як можливо більше, залишаючи собі можливо менше. Таким чином всякий неврожайний рік ставав голодним роком. Оскільки при тому селянин міг зберігати гроші, він обертав їх не на поліпшення свого підприємства, а на придбання землі.

В часі від 1863 р. до 1892 р. в Європейській Росії було сільсько-господарських участків:

КУПЛЕНО

ПРОДАНО

в міліонах карбованців

шляхтою	821	1459
купцями	318	135
селянами	335	93

Значить, земля шляхти зменшувалась, а кількість землі селян, поруч з землею мійської буржуазії, росла. Але ще скоріше зростало сільське населення і таким чином зменшувався наділ землі, який в середньому припадав на одного селянина, не вважаючи на те, що загальна площа селянської землі збільшилась. Рівночасно під впливом грошового господарства, якому приходило на поміч законодавство, що далше то більше знижувало і сільський комунізм, котрий од часу до часу вирівнював наділи окремих селян. Одні ставали заможними, а другі ще більше бідніли. Але й заможні, й бідні селяни з жадобою дивились на землю дідачів, від якої вони ждали свого порятунку. Зміна відносин власності на землю була їхнім пристрасним бажанням, вони ставали революційною клясою. Їхнє бажання знаходило свій вираз і оформлення через революційну інтелігенцію міста. Соціалісти Росії сходились на тому, що для Росії революція землеволодіння являється так же необхідною, як і повалення царського абсолютизму. Однак серед соціалістів утворилось два напрямки. Одні думали, що примітивний сільський комунізм робить селянина, а тим самим і всю Росію, здатним до негайного перескочення в соціалізм, розуміється, цілком своєрідний. Цей напрямок прибірав різних форми, в кінці форму соціалістів-революціонерів. Супроти них стояли марксисты, які боронили той принцип, що Росія так же мало, як і інший край „може природні фази розвитку перескочити, або їх усунути;“ що революція, котра наступить, може знищити тільки остатки феодалізму та прискорити капіталістичний розвиток, на ґрунті котрого через новоздобуту демократію доспіє обурений пролетаріат; цей же останній, зрівнявшись з пролетаріатом Західної Європи, разом з ним зможе досягти соціалізму.

Але всі соціалісти, без різниці напрямків, сходились на тому, що треба піддержувати селянство в його стремлінню до усунення остатків феодалізму. Це ясно прийшло до свідомости селян в революції 1905 р. Починаючи з цього часу співділення селян з соціалістами, власне через посередництво соціалістів-революціонерів, набірало все тісніших форм. Так повсталa після революції 1917 р. організація совітів, не як організація чисто пролетарська, але також і селянська.

Що велика земельна власність завдяки революції не могла вдержатись більше, це зразу ж стало очевидним. Її неминуче треба було передати селянському населенню. Тут уже ні в яко-

му разі не було єдності що до форм, в яких це мало статись. Ріжні розв'язання були мислимі. З соціалістичної точки погляду було б найбільш раціональним перебрати велику земельну посілість у власність держави і обробляти її у формах товариств тих селян, які до цього часу працювали на ній, як наймити. Однак, це розв'язання передбачає існування сільського робітництва, якого Росія не має. Друге розв'язання могло б бути таке, що велика земельна посілість переходить у власність держави, однак була б поділена на невеликі наділи, котрі брались би в аренду малоземельними селянами. Тоді ще було б здійснено де-що з соціалізму.

Але дрібне підприємство, це тільки може, стрімитись до повної приватної власності на свої засоби продукції. Цей характер воно вказувало до цього часу всюди, і російський селянин не робить ніякого винятку, не вважаючи на традиції сільського комунізму. Знищення великих маєтків та розділення їх було його програмою, і воно було достатньо сильним, щоб перевести цю програму. Ніхто йому не міг у цьому перешкодити.

В інтересі самого селянства було б бажаним, щоб наділення було зроблено систематично, щоб землю було дано тим, хто її найбільше потребував, але й міг нею користуватись. Була тільки одна влада, яка могла б систематично перевести таке наділення: Установчі Збори, як представник загальної волі нації, яка складається у великій більшості з селян.

Однак, цього треба було занадто довго ждати і селяни всюди почали братись до самопомочи, при чому багато цінних засобів продукції було знищено. Совітська організація усунула всякий вигляд на урегулювання аграрного питання через установчі збори і передала селянам кожного району самим розпоряджатись землею поміщиків та по своїй волі почати розділ. Одна з перших постанов совітського правительства наказувала:

„1. Поміщицька власність на ґрунт і землю без одшкодування негайно касується.

2. Маєтки поміщицькі, як і удільні, монастирські та церковні, з усім живим і мертвим інвентарем, з їхніми господарськими будівлями та всім пристроєм, до рішення земельного питання установчими зборами, переходять в розпорядження повітових земельних комітетів і окружних рад селянських депутатів.“

Покликування на установчі збори осталося мертвою буквою. На ділі селяни окремих повітів робили з земельною посілістю, що хотіли.

Тим самим з самого ж початку було виключено зрівнання між багатими повітами з великим числом заможних селян і бідними повітами з самим тільки дрібним селянством. Але й в окре-

мих повітах не було ніякої запоруки, хто саме получить землю. Де домінували багаті селяни, чи то через своє число, чи через свій вплив, там вони відтягали собі львину долю великої земельної посілости. Загальної статистики розділу землі нема, але запевняють, що при наділенні землею багаті селяни звичайно вигравали.

Напевно можна сказати, що й совітська республіка не принесла також розв'язання земельного питання в змислі зрівняння земельної посілости. Це вона сама визнає. З початку селянські совіти уявляли з себе організації селянства взагалі, а потім вони обявили, що совіти повинні бути організаціями пролетарів і бідних селян. Заможні втратили право виборів до совітів. Бідний селянин визнається тут, як тривалий і масовий продукт соціалістичної аграрної реформи „диктатури пролетаріату“. Колиб він у багатьох селах був меншістю, то булоб недоцільним старатись захистити його позбавленням виборчого права заможніших та середніх селян. Але, в кожному разі, він є ще важливою частиною російського селянства.

Здається, совітська республіка хоче заспокоїтись на цьому розділенні земельної власности. І добре вона робить, бо її моглоб взяти й за комір, коли б вона схотіла догоркнутись до селянської приватної власности.

В усякому разі, вона втручається у відносини між багатими та бідними селянами. Щоб запобігти в містах недостачі на харчі, в села посилались відділи озброєних робітників, які забирали у багатих селян їхні залишки харчів. Частина призначалась мійському населенню, а частина бідним селянам. В цьому доводиться добачати тільки тимчасові необхідні заходи, які обмежуються лише на певних територіях—околицях великих міст. Для переведення їх загально була-би невиспачаючою озброєна сила міст. Ні в якому разі вона не змогла б привести в селі до зрівняння між бідним та багатим, навіть коли б подібні заходи повторювались регулярно що року. Але в останньому разі вони були б дійсним засобом для остаточного зруйнування сільського господарства.

Де продукується приватно і де продуцент мусить числитись з тим, що у нього буде зібраний увесь лишок продуктів понад те, що йому самому необхідно для покриття його потреб, там він обмежує свою продукцію на цьому необхідному minimum'і. Це є одну з основ упадку сільського господарства в де-яких країнах східного деспотизму, в яких одкупщик податків забирає у селян всякий лишок понад те, без чого не можна прожити. Подібне було б у Росії. Соціалізм хоче досягти вирівняння економічної різниці шляхом усупільнення засобів продукції. Тим самим громада бере в свої руки і продукцію. Вона може через

це дуже високо піднести продукцію і розділяти продукти, керуючись поглядом громадської доцільності та справедливості.

Навпаки, залишити й надалі існування приватної власності на засоби продукції і приватної продукції та конфісковувати регулярно у продуцентів добуті лишки,—це значить тільки руйнувати продукцію, все одно, чи цим маєтся служити східнім деспотам, чи пролетарській диктатурі.

Розуміється, інше значіння такого поступовання буде там, де воно мислиться, як тимчасово-необхідні заходи. Там воно часом може бути неминучим. Инакше не можна зовсім мислити собі тегерішні експропріяції у заможних селян. Вони в найменшій мірі не змінюють справи соціального будівництва російського громадянства, тільки вносять елемент неспокою та горожанської війни в продукційний процес, який потребує негайно для свого оздоровлення спокою та безпечности.

Навіть, коли б диктатура совітів мала силу й бажання взятись за новий поділ землі та цілком рівномірно розділила її, то й це не багато помогло б селянинові, бо при сучасній примітивній продукції в Росії не вистачило б культурної землі для того, щоб кожному селянинові дати стільки, аби він позбувся злидніз.

Справедливо говорить Маслов в цитованій уже книзі:

„Спроба зрівняння господарств може бути здійснена тільки на основі загальної бідности. Зробити всіх багатими при задержанні приватної власности на засоби продукції, це є дрібно-буржуазною і вульгарною утопією. Коли ж цього рода рівности не можна здійснити, то в протилежність їй існує в багатьох країнах рівність бідности, а розширення такого стану навряд щоб могло кого-небудь захоплювати. Скільки б не розширяли розмір селянської земельної власности, все таки землі було є замало, щоб зробити заможними всі селянські господарства.

Стремління затиснути життя селянина в рямці дрібно-буржуазного ідеалу економічної рівности всіх дрібних власників—є не тільки утопічним, але й реакційним (ст. 240).“

Піднесення в господарському відношенні загалу російського селянства, при даному числі населення і всій площі культурної землі, не можна досягти ніяким родом земельного розділу. Для цього потрібно перейти до вищих форм підприємства, котрі вимагають відповідної загальної освіти сільсько-господарського населення та наділення його більшою кількістю худоби, інструментів, машин, штучного удобрення,—взагалі всіх умов, яких найтрудніше та найменш скоро можна досягти на основі загального дрібного господарства.

Коли ж умови для інтензивного капіталістичного сільського господарства розвинені в Росії слабо, а через революцію тимчасом в де-якому відношенні ще й погіршали, то там зовсім немає умов для соціалістичної продукції, яка може повстати тільки на основі великого підприємства, при високо-розвиненій сільсько-господарській техніці. Тільки така техніка, прикладання науки та найдоскональніших машин і метод, а також далеко-йдучий розподіл праці роблять велике підприємство вигіднішим; новий же спосіб продукції приймається і удержується тільки там, де він є вигіднішим, де він або дає більше продуктів, або зберігає працю. Хотіти на основі примітивної техніки та неосвіченості російського селянина збудувати сільсько-господарське велике підприємство було б цілком безцільним. Однак в большевицьких колах говорять інколи про заведення соціалістичного сільського господарства після того, як знищили великі маєтки та розділили їх поміж селянами. Ми вже спинялись над тезами про соціалістичну революцію та завдання пролетаріату під час його диктатури в Росії. Серед тих тез 24 звучить так:

„Далі треба згадати повне вияснення поміщиків. Грунт і землю було оголошено за „загальне добро“. Дальші завдання такі: організація державного хліборобства: колективне оброблення попередніх ляти-фундій: об'єднання дрібних господарств в більші одиниці з колективною управою (так звані „сільсько-господарські комуни“) і т. д.

Тим, що щось оголошується за завдання, завдання цього, на жаль, ще не розв'язано. Колективне сільське господарство засуджене в Росії тимчасом оставатись на папері. Ще нде й ніколи не переходили селяни до колективної продукції на основі теоритичного переконання. Сільські товариства захоплювали всі можливі галузі господарства, тільки не основу оброблення землі. Хліборобство на основі селянської техніки з природною необхідністю всюди виробляє стремління до відокремлення одно від одного поодиноких дрібних підприємств та до приватної власності на грунт і землю. Так було в Європі, в Америці, це повторюється в цілому світі. Хіба може як раз російський селянин є такий феноменальний виняток, що не підлягає загальному закону? Хто уважає його за звичайну людину і порівнює його з селянами решти світу, той буде вважати за ілюзію сподівання, що на основі теперішнього сільського господарства в Росії можна завести соціалістичне господарство.

Революція зробила тепер в Росії в багатьох відношеннях те саме, що вона зробила в 1789 р. у Франції, а її післяродові відгуки зробили в Німеччині. Вона, усунувши останки феодалізму, дала вираз приватній власності на землю в чистішій та міцні-

цій фрмі, ніж це було до того часу. Селянина, який до тепер був заінтересований в поваленні власности на землю, себ-то великої власности, вона зробила енергійним оборонцем ново-вितвореної земельної власности, закріпила приватну власність на засоби продукції, як також і товарову продукцію; але ці два моменти становлять ту основу, на якій з природною необхідністю знова виростає капіталістична продукція, як би сильно вона не була тимчасом розстроена, а навіть розбита.

Навіть найбільшій селяни не думають про те, щоб знести принцип приватної власности на землю. Вони хочуть поліпшити своє положення не через колективне підприємство, але через побільшення свого земельного наділу, себ-то своєї приватної власности. Жагоба землі, котра завжди характеризувала селянина, стає тепер, після розвалення великих маєтків, сильнішою підпорою приватної власности. Таким виказує себе селянин у всіх державах, де був переможений феодалізм. Таким його виховують та виховують маючі кляси, як надійнішого свого оборонця. І в Росії буде це не инакше.

Це буде найпевнішим та найтривалішим результатом теперішньої „диктатури пролетаріату і бідніших селян” в Росії.

Інтерес селянина до революції гасне, як тільки запевнено йому нову приватну власність. Він повстане проти всякої влади, яка схотіла б за його рахунок знов повернути велику земельну посілість. Але він не має ніякого інтересу виходити по-за межі того.

Як зникає його інтерес до революції, так зникає його інтерес до дотеперішнього союзника — міського пролетаріату.

Чим більше відступає назад продукція селянина для власного ужитку та чим більше він продукує на ринок, тим збільшується і його інтерес до висоти цін на продукти його праці. Після подолання феодалізму це стає пануючим його інтересом. Але це ставить його в противенство не до великої земельної власности, з якою він має в багатьох випадках спільний інтерес і в цьому являється її союзником, а до несільсько-господарського, міського, індустриального населення. Насамперед до робітників, які мусять видавати на харчі порівнюючи більшу частину свого прибутку, ніж буржуазія, і які через те заінтересовані в знижених цінах на харчові засоби.

Як довго існує феодалізм, селяни являються найкращими союзниками нищих кляс міста. Це вони доказали в своїх виступах, починаючи від німецької горожанської війни 1525 р. до французької революції 1789 р. Як же тільки буржуазну революцію доконано, починається перехід селян у ворожий до міського пролетаріату табір. Тут можна знайти нарівні з діличем не тільки заможних але й незаможних селян, навіть у таких демо-

кратичних республіках, як Швейцарія.

Перехід у цей табір неможових селян одбувається, не зразу, а помалу, в міру того, як відступають назад традиції боротьби проти феодалізму та продукція для власного ужитку витискується продукцією на ринок. І в наших рядах довгий час держалась думка, яку заступав Маркс іще в 1871 р. в своїй праці про горожанську війну у Франції, ніби в майбутній пролетарській революції селяни можуть брати участь так же, як вони йшли рука в руку з пролетаріатом в буржуазних революціях. Іще й сьогодні правительственні соціялісти шукають такої аграрної програми, яка викликала б у селян інтерес до пролетарської класової боротьби. Але практика всюди показує зростаюче протилежність між пролетаріатом і селянством

По селах спільний з міським пролетаріатом інтерес мають тільки ті елементи, які самі є пролетарі, себ то ті, що живуть не з продажу сільсько-господарських продуктів, а з продажу своєї робочої сили, з найманої праці.

Перемога пролетаріату залежить од поширення на селах найманої праці,—від процесу, який відбувається тільки помалу (часто й зовсім не відбувається) через зріст великого підприємства, але дуже швидко dokonується через перенесення індустриальних підприємств на сільські лани. Поруч з тим пролетарська перемога залежить од того, що міське та індустриальне населення зростає скоріше, ніж сільське та хліборобське. І це є процес, який іде швидко вперед. В більшості індустриальних держав сільське населення зменшується не тільки релятивно, але навіть абсолютно. В Німеччині сільське населення виносало в 1871 р. ще 26,2 міл. із 41 міл.—64₀/₀ всього населення, а в 1910 вже тільки 25,8 міл. із 65 міл.—40₀/₀. Хліборобське населення є ще менше від сільського. В 1882 р. при першій переписі по заняттях воно складало ще 19,2 міл. із 45,2 міл.—42,5₀/₀ всього населення, а в 1907 р. вже тільки 17,7 міл. із 61,7 міл.—28,7₀/₀. Із цих 17,7 міл. до самостійних належало тільки 11,6 міл., до найманих робітників—5,6 міл., решта—до служачих. Селянське населення виносило, значить, тільки одну-шесту частину всього населення Німеччини. Пролетарське ж, навпаки, з круглим числом 34 міл. уже в 1907 р. становило більше половини населення. З того часу воно певно, ще сильно виросло і не дуже далеко від того, щоб скласти дві третини населення.

Зовсім иншого роду відносини в Росії. Ми вже вгорі показали, яка там величезна більшість селянства. Що воно йшло разом з пролетаріатом, це уможливило перемогу революції, але це також указує на буржуазний характер цієї революції. Чим більше вона, як така, здійснюється та кріпне, себ-то чим певніший стає ново-здобута буржуазна приватна власність,

тим більше підготовляється ґрунт з одного боку для капіталістичного господарства, а з другого для зростаючого противенства між селянами та пролетарями. Економічні тенденції, які дають у цьому напрямі, в стадії розвитку сучасної Росії являються дуже сильними і навіть найбільш насильствена диктатура не змогла б їх зломити. Вона скоріше ще сприятиме виявленню тих тенденцій в формі диктатури с е л я н.

б) І н д у с т р і я.

Іншого роду, ніж сільське господарство, є індустрія Росії. Вона також виказує багато ще примітивних форм, але капіталістична частина цієї індустрії як раз через свою молодість показує найновіші, високо-розвинені форми. Також і робітництво Росії поруч з великим числом неграмотних, які походять з села і знаходяться ще цілком в узькому крузі сільських понять, виказує не мало елементів, які засвоїли собі загальну суму новітньої освіти, що являється в цей час взагалі приступною для пролетаря. Ці елементи повні того самого інтересу до теорії, котрий Маркс перед півстоліттям високо цинив у німецького робітника; вони движуться голодом всвіті, котрий у західно-європейського робітника часто убивається дрібною демократичною роботою.

Хіба ж на цих основах не можна вже збудувати соціалістичного способу продукції?

Так можна було б думати, коли б соціалізм полягав у тому, що робітники окремих фабрик та копалень увласнюють їх собі з метою провадити господарство в кожній з них окремо.

В той час, як я саме пишу це (5 серпня 1918) повідомляється з Москви про промову Леніна 2 серпня, в якій він сказав:

„Робітники міцно держать в своїх руках фабрики, а селяни не віддадуть назад дідицям землі.“

Гасло „фабрика робітникам, земля селянам“ було до цього часу не соціаль-демократичним, а анархо-синдикалістичним домаганням. Соціаль-демократія вимагала: фабрики і земля—громаді.

Окремий селянин може, в разі потреби, господарювати на своєму добрі не залежно від інших підприємств. Навпаки модерна фабрика стоїть в сітці господарської залежності і її не можна собі уявити ізольованою. Не досить, щоб робітники якоїсь фабрики заволоділи нею, навіть, коли б вони були досить інтелігентними та дисциплінованими, щоб правильно нею керувати. Фабрика не може й одного дня працювати без довозу з інших підприємств, без сировини, вугля та всякого роду спомагаючого матеріялу, без регулярного збуту своїх продуктів. Не працюва-

тимуть продуценти сировини, копальні або транспорт, стане також і фабрика. Виробництво її, як соціалістичне, передбачає створення цілої сітки громадської продукції. Тільки коли громада зможе це зробити, можливою буде і соціалістична продукція.

Соціально-демократія домагається не передачі фабрики робітникам, але вона стріміться до громадської продукції, продукції для власного ужитку громади, замість продукції товарів, а цього можна досягти тільки через громадське володіння засобами продукції. І більшовики також декларують до тепер націоналізацію фабрик, а не перехід їх в руки робітників. Це останнє означало б тільки перехід до нової норми капіталізму, як показав досвід числених продукційних товариств. Нові володарі захищали б свою власність, як привеленоване становище супроти шукаючих роботи прихильників, яких мусить постійно народжувати російське селянство з його недостаточним земельним наділом.

Тривалі перемоги над капіталізмом можливо досягти не передачею фабрик працюючим в них робітникам, але передачею засобів продукції в володіння суспільства, себ-то загалу споживачів, з тим, щоб продуковалось для їхніх потреб. Значить в володіння держави, або місцевих тільки засобів продукції—у володіння громад, евентуально також споживчих товариств.

Цим шляхом пробували йти також і в Росії. Як далеко підуть, не можна ще побачити. Ця сторона совітської республіки, в усякому разі, представляє для нас дуже високій інтерес, однак на жаль, вона ще покрита шовковитою темрявою. Декретів, правда, не бракує, але дуже бракує надійних відомостей про впливи декретів. Соціалістична продукція неможлива без всесторонньої, детальної, надійної та швидко інформуючої статистики. Але до такої статистики поки що не могла ще прийти совітська республіка. Все, про що ми довідуємося відносно їх впливів, повно великих протиріч і не піддається ніякій перевірці.

Це є також одним з наслідків диктатури та пригнічення демократії. Там, де бракує свободи преси й слова, де нема центрального представницького тіла, в якому були б заступлені і могли б висловитись всі класи та партії, там у фактичних диктаторів являється спокуса оголошувати до відома громадянства тільки ті відомості, які їм здаються відповідними. Чи вони користуються цією можливістю, чи ні,—але довіря до їхніх відомлень бракує. Критика все ж таки не мовчить, а шукає тільки підземних каналів. Вона розпросторкється передачею із уст у уста так же швидко, як і при публичних оголошеннях, але без контролю громадянства. Чутка не знає ніяких границь. Нас засипають і з права і з ліва повідомленнями, які протирічать одно одному і до яких усі мусимо ставитись попереду з недовір'ям. Які результати дадуть соціалістичні спроби совітської

республіки, тимчасом не можна ще, значить, установити, навіть приблизно не можна собі уявити. Але чи зможе вона витворити в цій області щось таке, чого неможна б знова усунути, що її пережило б, коли б вона навіть не змогла утвердитись?

Що вона радикально знищує капіталізм, цього ніхто не припускає. Вона може, певно, знищити багато капіталістичної власності, багатьох капіталістів обернути у пролетарів, але це не є рівнозначним з заведенням соціалістичної продукції. Оскільки ж її не досягнуто, капіталізм знов повстане, мусить повстати; можливо, повстане дуже швидко, а диктатура пролетаріату приведе тільки до персональних змін. На місце дотеперешніх капіталістів, які стали пролетарями, стануть пролетарі або інтелігенти, які зробляться капіталістами. При цьому мають вигляди зняти найбільше сметанки ті, котрі своєчасно стануть по боці того правительства, яке закріпиться серед хаосу, як останнє, і приведе цей хаос в нормальний стан. Уже й тепер совітське правительство побачило себе змушеним до різних компромісів супроти капіталу. Вже 28 квітня 1918 р. в своїй уже цитованій промові (повідомлено в службі інформацій „Інтернаціональної соціалістичної комісії“) Ленін признався, що з експропріацією капіталу занадто поспішили:

„Коли з вивласненням ми йтимемо таким темпом, то напевне потерпимо поразку. Організація продукції під пролетарським контролем явно осталась позаду експропріації великого капіталу“.

А справа полягає як раз у цій організації. Нічого нема легшого для диктатора, як експропріювати. Але налагодити і пустити в рух великий організм громадської роботи,—для цього не досить декрету та червоної гвардії.

Ще більш уступки, ніж російському капіталу, мусіла зробити совітська республіка німецькому капіталу та визнати його домагання. Як далеко просунеться в Росію антанський капітал—є ще під знаком запитання. Все виглядає на те, що „диктатура пролетаріату“ знищила російський капітал, щоб прочистити місце для німецького та американського.

Як би там не було, все ж таки можна сподіватись, що удержавлення де-яких галузей індустрії, яке буде переведене совітським правительством, вдержиться, навіть, коли б саме воно було повалене; в цьому, поруч з роздробленням великої земельної власності, треба дбачити велике діло диктатури пролетаріату, яке не дасться усунути. Це є тим більше ймовірним, що ми бачимо туг рух, який відбувається у всіх модерних державах, також капіталістичних. Цей рух викликала воєнна нужда—пригадаймо удержавлення залізниць в Америці—мирна ж нужда буде його продовжувати. Всюди ми мусимо бути приготованими до дер-

жавних монополій.

Але це свідчить уже, що державне господарство не є ще соціалізм. Чи воно буде ним, чи ні, це залежить од характеру держави.

Російська держава тепер є державою селян. Вона є такою тепер більше, ніж коли-небудь, бо тепер селянин навчився почувати власну свою силу. В Росії він іще менше, ніж де-будь, є в стані використати свою силу безпосередньо в державі, бо умови життя роблять його непридатним до того. Але він не стерпить більше ніякої влади, яка не шануватиме його інтересів, і виступить, навіть, проти міського пролетаріату.

Супроти селянської товарової продукції мусить також і державна індустрія продукувати крам на ринок, а не для власних потреб держави. Її найважливою областю збуту, внутрішнім її ринком буде селянство.

Селянин заінтересований так же сильно у високих цінах на сільсько-господарські продукти, які він продає, як заінтересований він в низьких цінах на індустріяльні продукти, які він купує. Що до приватної індустрії, то йому однаково, як ці низькі ціни встановлюються, чи за рахунок платні робітників, чи за рахунок баришу. Він не має інтересу у високих прибутках приватного індустріяльного капіталу.

Інакше, однак, справа стоїть з державним господарством. Чим вищий державний прибуток, тим низчий буде розмір прибутку держави, який треба покрити шляхом податків і який в селянській державі мусять заплатити перед усім самі-ж селяни. Селянин так же дуже заінтересований у високому прибутковій державного підприємства, як і в низьких цінах його продуктів; а це означає н и з ь к у з а р о б і т н ю п л а т н ю.

Тут ми знов бачимо джерело противенства між селянином та індустріяльним робітником, противенства, яке виявляється тим сильніше, чим більше розширяється державне господарство.

Це противенство, а не соціалізм, буде дійсною спадщиною російської революції.

Було б, розуміється, неправдою вини в цьому приписувати большевизму. Багато з того, що йому закидається, є необхідним наслідком тих відносин, які він знайшов, і так же певно наступило б при всякому іншому режимі. Однак, до суті диктатури належить те, що вона загострює і доводить до крайности всі існуючі противенства. Головна нужда витворена не диктатурою, а поганою господаркою царизму та війною. Але що сільське господарство та транспорт так мало поліпшали протягом пів-року після війни, це є наслідок горожанської війни, яка при

диктатурі являється одинокою формою опозиції і через те при живому інтересі мас до політики є неминучою.

Розклад війська також був процесом, який большевизм уже застав. Однак, він сам хвалився тим, що найживіше сприяв тому розкладові, а через це був змушений до заключення миру, яким і сам він вже більше не захоплюється.

Рівнож і розділ поміж селян великої земельної власности був явищем, яке почалось іще раніше, ніж большевики захопили політичну владу і якому при величезній більшості селян ніхто не міг би перешкодити. Однак, розгон установчих зборів сприяв тому, що й останній слід громадського впливу на користування вивласненою земельною посілістю був втрачений і наділення нею осталося зданим на повну сваволю найблизче заінтересованих людей.

Нарешті, появлення противенства між селянином та індустріальним робітником також є явищем, якого не можна уникнути і яке з природною необхідністю виростає із даних економічних відносин. За це большевицька диктатура не несе відповідальности. Однак і тут також їхнє панування прискорило настання таких відносин, які це противенство загострили й поглибили. З розгоном установчих зборів та розкладом армії загублено було два елементи, які раніше могли захистити Росію від розвалу та розділу. А тепер як раз найбільш багаті сільсько-господарські області дотеперішньої Росії відвалились від неї. Коли б так і залишилось, то Росія взагалі перестала б бути країною, експортуючою пашню та харчові засоби, особливо як би відділилась ще й Сибір. Тоді ціни на сільсько-господарські продукти встановлялись би її внутрішнім, а не зовнішнім ринком.

Але це є стан річей, в якому при товаровій продукції найскоріше і найгостріше виявляється противенство між селянином та індустріальним робітником. У країнах, які мають значний сільсько-господарський експорт, противенства між індустрією та сільським господарством набірає раніше форми противенства держав, ніж кляс, форми противенства між індустріальною державою і державою аграрною. Властиво Росія тепер через Брест-Литовський мир перестала бути аграрною експортуючою державою і прибрала форму, яка мусить викликати дуже швидко взятішу боротьбу між селянами і індустріальними робітниками.

Тим часом ні в якому разі не можливо цілковито уникнути цієї боротьби. Тим важнішою стає справа надання ґрунтові, на якому відбувається боротьба противенств, такої форми, яка уможливує пролетаріату найкращий розвиток його сил. Утворити цей ґрунт, не тільки супроти капіталу, але й супроти аґра

рлів, це було під час революції найважливішим завданням для представників російського пролетаріату. Але воно означало б ніщо інше, як найміцніше закріплення демократії.

Це завдання пролетарської визвольної боротьби, яке являється не менш важливим, ніж заведення громадської продукції, в протилежність до останнього, можливо здійснити і в аграрній державі.

Як усі працюючі класи, так і селянство домагається демократії. Воно може почувати себе дуже добре в демократичній республіці, як це показують Швейцарія та Зєднані держави. Але політичний інтерес селянина рідко виходить по-за межі його сільського округу, в протилежність до індустріального робітника, визволення якого вимагає опанування ним всією державною машиною; а це не може бути актом місцевого значіння. Селянин може стати і по стороні царя, який є селянським царем, що захищає його власність та стереже його інтересів, як він прийняв був Наполеона I. Російський селянин буде протиставитися всякому повороту царського режиму, який для нього є зв'язаний з уявою повороту старого, смертельно-зненавиженого дідича. Але диктатор, який запевняє йому його власність і дозволяє йому звернути всю його увагу на оброблення поля та вигідний продаж його продуктів, такий диктатор при певних обставинах може бути йому так же бажаним, як і республіка. Цьому диктаторові пропонується шлях усуненням демократії, проклямованням диктатури класи, що в дійсності є диктатурою партії та, як заявив сам Ленін, може стати і диктатурою окремих осіб. У своїй промові 28 квітня 1918 р. він сказав:

„Чим ближче ми приходимо до цілковитого поборення буржуазії, тим небезпечнішим для нас стає елемент дрібно-буржуазного анархізму. Боротьбу проти нього можна вести тільки силою. Коли ми не є анархісти, то мусимо визнати необхідність держави, себто примусу, до переходу від капіталізму до соціалізму. Форма примусу залежить од ступня розвитку відповідної революційної класи, а також од особливих обставин, як то війна з реакціонерами, форма спротивлення буржуазії та дрібного міщанства. Тому немає ніякого принципового протиріччя між совітською, а. б. соціалістичною демократією та вживанням окремими особами диктаторської влади.“

Для російського пролетаріату на довгий час не може бути більш небезпечного, як рознакомлення селян з тою ідеєю, що найкраще відповідаючою інтересам працюючих клас формою правління є диктатура, позбавлення прав всякої опозиції, знесення

виборчого права, свободи преси та організації для всякої пролетарської класи. Що станеться з міськими робітниками тоді, коли вони придуть до конфлікту з величезною масою селянства і відомою їм диктатурою?

А що станеться з робітниками, коли провалиться їх власна диктатура? Альтернатива диктатури партії є її знищення. Диктатура приводить до того, що правляча партія всіма засобами, чистими й брудними, мусить намагатись удержатись, бо повалення її є рівнозначне з її повною загибеллю.

Цілком інше діло—демократія. Вона означає панування більшості, але й захист меншості, бо вона означає рівноправність, однакову участь в політичних правах для кожного, до якої б класи, чи партії він не належав. Пролетаріят усюди має найбільший інтерес до демократії. Де він становить більшість, там вона буде засобом його панування. Де він є в меншості, там вона являється кращим ґрунтом боротьби, щоб закріпитись, добитись уступок, розвинутись. Це є короткозоря, себ-то розчислена на даний момент, реальна політика, коли становлячий меншість пролетаріят, який прийшов до панування в союзі з якоюсь іншою класою завдяки часовій замішанині, хоче увіковічнити цю замішанину знесенням демократії та прав меншості й опозиції. Він сам руйнує ґрунт, який один лише, коли мине часова замішанина, дав би йому можливість поставити твердо ногу для дальшої праці, дальшої боротьби.

Є питанням, чи російський пролетаріят дійсних практичних прирвань, а не декретів, добився в совітській республіці більше, ніж він добився б через установчі збори, в яких також, як і в совітах, переважали соціалісти, хоч іншої фарби. Але є певно, що провал совітської республіки загрожує провалом і всім здобуткам російського пролетаріату.

Як би установчим збором пощастило було закріпити демократію, то тим самим було б закріплено і всі здобутки, яких зміг у них і через них добитись індустріальний пролетаріят. І сьогоднішні наші сподівання, що пролетаріят Росії не буде обманутий у всіх плодах революції, ґрунтуються на тому, що диктатурі не вдалось убити в російському народі демократичну свідомість, що після всіх помилок і смуту громадянської війни він врешті вийде з них переможцем.

Не в диктатурі, а в демократії лежить будучність російського пролетаріату.

10. Нова теорія.

Ми бачили, що метода диктатури не обіцяє для пролетаріату добрих наслідків ні з загально-теоретичної точки погляду, ні з точки погляду спеціально-російських відносин; не дивлячись на це, вона є зрозумілою як раз через ці відносини.

Боротьба проти царизму була від довгого часу боротьбою проти системи правління, яка не знаходила більше ґрунту в відносинах, яка удержувалась іще тільки голою силою і мусіла бути повалена силою. Це легко могло привести до культу сили, навіть у революціонерів, до перецінення того, що могла зробити сама лише сила, що повстала не з економічних відносин, але піднеслась понад ними завдяки особливим обставинам. До того ж, боротьба проти царизму велась тайно, а заговори розвивають звичаї та звички диктатури, а не демократії.

Цим чинникам протиділає, розуміється, інший вплив боротьби проти абсолютизму. Ми вже вказували на те, що ця боротьба, зовсім відмінно од демократії з її купкою дрібної біжучої роботи, пробуджує інтерес до теорії. Однак, тепер є тільки одна революційна теорія про суспільність—це теорія Карла Маркса.

Вона стала теорією російського соціалізму. Як-раз вона ж учить про залежність нашої волі і знання від матеріальних відносин; вона вказує на безсилість найсильнішої волі, яка хоче підвестись понад ці відносини. Це сильно протидіяло культу голої сили та мало своїм наслідком, що соціаль-демократи сходились на тому, що їхньому діланню в майбутній революції покладено певні границі та що революція ця при економічній одсталості Росії з початку може бути тільки буржуазною.

Тут прийшла друга революція і раптом принесла соціалістам всю повноту влади, котра їх самих створила, бо привела до певного розкладу армії,—цеї найсильнішої опори власности та буржуазного ладу. А одночасно з засобами влади провалились цілковито і моральні основи цього ладу: ні церква, ні інтелігенція не могли утвердити свого впливу. Панування гримало найнизчим у державі класам, робітникам і селянам; але селяни не є класа, яка може управляти сама. Вони добровільно піддались проводу пролетарської партії, яка обіцяла їм мир за всяку ціну та негайне заспокоєння їхнього земельного голоду. До такої партії приїкала і маса робітників, бо вона обіцяла їм разом з миром і хліб.

Так партія большевиків набула сили для захоплення політичної влади. Чи тим самим не було остаточно досягнено передумови, яку ставили для приходу соціалізму Маркс і Енгельс, а власне—захоплення пролетаріатом політичної влади? Економічна

теорія говорить, розуміється, проти того, що в російських соціальних умовах соціалістичну продукцію можна здійснити негайно; — не менше говорить проти того скріплюючий цю теоретичну думку факт, що новий режим не означає ні в якому разі панування самого пролетаріату, а є пануванням коаліції пролетерських і буржуазних елементів. Ця коаліція утверджується через те, що кожна частина коаліції дозволяє другій вільно розпоряджатись у своїй сфері. Пролетарі не втручаються в справи селян на землі, а селяни в справи робітників у фабриках.

Все ж таки, соціалістична партія стала пануючою в великій державі перший раз у світовій історії. Величезне, славне для борючогося пролетаріату явище.

Але для чого. іншого, як не для переведення соціалізму, може використати свою владу соціалістична партія? Вона зараз же, мовляв, мусить працювати для нього і безоглядно, не задумуючись, усувати з дороги всі перешкоди, які вона зустрічає. Коли при тому демократія попадає в конфлікт з новим режимом, котрий, не дивлячись на зразу придбану велику популярність, не розпоряджає в державі більшістю голосів, то тим гірше, мовляв, для демократії. Тоді вона мусить бути замінена диктатурою; а це було тим більше можливим, що народня свобода в Росії була цілком недавнього походження і ще не пустила в народніх масах глибокого коріння. Завданням диктатури було тепер переведення соціалізму. Це наглядне навчання мусіло не тільки захопити ті елементи у власній державі, які ще спротивились, але також викликати наслідування пролетарів інших капіталістичних держав та запалити революцію в цілому світі.

Це був хід думок грандіозний, розуміється, по своїй сміливості та чарівний для кожного пролетаря, кожного соціаліста своєю принадністю. Те, за що ми боролись пів-століття, в близькість чого часто ми вже вірили, те, нарешті, мало бути досягнене! Нема ніякого дива, що пролетарі всіх країн раділи большевизму. Факт пролетарського панування переважував усі теоретичні міркування. А загальній свідомості перемоги сприяло ще взаємне незнання відносин сусіда. Тільки небагато людей мають можливість студіювати чужі країни; більша ж частина думає, що заграницею в суті справа стоїть так же, як і у них; а де цього не думають, там роблять собі цілком фантастичні уявлення про загралицю.

Звідси повстає зручна думка про те, що всюди панує однаковий імперіялізм; звідси також і сподівання російських соціалістів, що народи західньої Європи стоять так же близько до політичної, революції як стояли народи Росії, а, з другого боку, сподівання, що в Росії є дані для соціалізму в такий же мірі, як і в Західній Європі.

Що відбулось після того, як армія зовсім розклаталась і установчі збори було розігнано, все те було лише консеквенцією раз взятого напрямку.

Все це цілком зрозуміле, хоч і не відрадне. Навпаки, менш зрозуміло, чому наші большевицькі товариші не стали на тому, щоб пояснити своє поступовання своєрідним положенням Росії та виправдати його збігом особливих обставин, який, на їх думку, не давав їм іншого вибору, як диктатура, або уступлення. Вони ж, противно, для обґрунтування свого поступовання почали будувати цілком нову теорію з претензією на її загальне значіння.

Ми пояснюємо собі це одною рисою їх, яка нам мусить бути дуже симпатичною, великим їх інтересом до теорії.

Большевики—це марксисты; вони наповнили одушевленням до марксизму приступні їм пролетарські верстви. Однак їхня диктатура протирічила науці Маркса, про те, що ні оден народ не може перескочити або обминути природні фази розвитку. Супроти того звідки ж добути марксистське обґрунтування?

Тут своєчасно пригадали собі вираз про диктатуру, який раз в 1875 р. вжив Маркс в одному листі.

Хоч тим виразом він хотів означити тільки політичний стан, а не форму правління, але це слово проворно було прикладено до означіння цієї останньої, і то якраз такої форми правління, яку було витворено пануванням совітів.

Але ж Маркс не сказав так, ніби при певних обставинах може прийти до диктатури; він означив цей стан, як неминучий при переході до соціалізму. А майже одночасно з тим він заявив, що в таких країнах, як Англія й Америка, можливий мирний перехід до соціалізму, чого можна було б, однак, досягти тільки на основі демократії, а не диктатури. Цим, значить, він сам посвідчив, що диктатуру він не мислив як знесення демократії. Оборонці диктатури не дають збити себе цим. Коли Маркс заявив, що диктатура пролетаріату неминуча, то вони заявляють, що совітська конституція, позбавлення прав противників совітів, була визнана самим Марксом за відповідаючу духові пролетаріату, за форму правління, яка нерозлучно зв'язана з його пануванням. Як така, вона мусить існувати так довго, як і само панування пролетаріату себ-то аж до того часу, коли соціалізм буде цілком здійснений, а з тим зникнуть і всі класові різниці. Диктатура виявляється тут не як тимчасово-необхідний порядок, котрий з наступленням спокійного часу має дати місце демократії, але як стан, до існування якого ми мусимо пристосуватись на довший час.

Одповідно до цього говорять девята і десята „Тези про

соціяльну революцію“.

„9. До цього часу вчили про необхідність пролетарської диктатури, не досліджуючи форми цієї диктатури. Російська соціалістична революція відкрила цю форму. — Це є форма совітської республіки, як форма т р е в а л о ї диктатури пролетаріату і (в Росії) бідніших верств селянства. Важно при цьому замітити слідує: тут мова йде не про тимчасове явище в тісному смислі слова, але про державну форму н а ч а с ц і л о ї і с т о р и ч н о ї д о б и. Справа тут як-раз ув організації нової державної форми, чого не треба змішувати з де-якими певними заходами проти буржуазії: ці заходи є тільки функції спеціальної державної організації, яка мусить бути пристосована до велетенських завдань та боротьби.

10. Смысл пролетарської диктатури, значить, полягає в, так мовити, п е р м а н е н т н о м у с т а н і в і й н и проти буржуазії. Зовсім ясно, що всі, хто кричать про „насилля“ комуністів, цілком забувають, що власне є диктатура. Революція сама є акт „грубої сили“. Слово диктатура на всіх мовах означає не що інше, як режим насилля. Тут має значіння класовий зміст насилля. Цим дається історичне оправдання революційного насилля. Зовсім ясно також, що чим трудніше положення революції, тим гострішою мусить бути диктатура“.

Але цим зазначено, що диктатура, як форма правління, не тільки мусить бути тривалою, але має також наступити в усіх країнах. Коли в Росії тільки що здобули загальну свободу тепер було знов скасовано, то те саме після перемоги пролетаріату має зйти також і в тих країнах, в яких народня свобода уже глибоко вкорінилась, де вона існує від століття і довше; де народ здобув та утвердив її у повторних кривавих революціях. Це не на жарт твердить нова теорія. А ще чудніше, що вона знаходить співчуття не тільки серед робітників Росії; російські робітники пригадують собі ще знущання старого царизму і тепер тішаться можливістю повертати колесом правління подібно тому, як тішаться учні, ставши підмайстрами, коли вони, в свою чергу, можуть своїм учням давати канчуків, що їх перед тим дівтавали самі. Ні, нова теорія знаходить співчуття навіть у таких старих демократіях, як Швайцарія. Однак, є де-що ще чудніше і ще менш зрозуміле.

Повної демократії не можна знайти нідє; всюди ми мусимо ще домагатись змін і поліпшень. У Швайцарії також іде боротьба за розширення народнього законодавства, систему пропорцій-

нальних виборів та за жіноче виборче право. В Америці влада і спосіб вибирання вищих суддів потребує негайного обмеження. Ще далеко більшими є домагання, які нам потрібно піднести і в інтересі пролетаріату перевести у великих бюрократичних і мілітарних державах на користь демократії. А тут серед цих змагань устають найбільш радикальні борці і кричать до противників: того, чого ми домагаємось для захисту меншости, опозиції, ми хочемо тільки так довго, доки ми самі являємось меншостою, опозицією. Як тільки-ж станемо більшостою, добемось правительственої влади, нашим першим ділом буде позбавити вас усього того, чого ми домагалися для себе: виборчого права, свободи преси, організацій і т. д.

Тези про соціальну революцію говорять про це цілком одверто:

„17. Колишне домагання демократичної республики, рівно як і загальних свобод (себ-то свобод і для буржуазії) було правильним в минулій уже добі, в добі підготовання і збирання сил. Робітник потребував свободи своєї преси, хоч буржуазна преса була йому шкодливою; не дивлячись на це в ту добу він не міг виставляти домагання про знищення буржуазної преси. Тому пролетаріат домагався загальних свобод, навіть свободи зібрань реакціонерів і чорних робітничих організацій.

18. Тепер настала доба безпосередньої атаки проти капіталу, безпосереднього поразення і розбиття грабіжницьких імперіялістичних держав, безпосереднього знищення буржуазії. І тому абсолютно ясно, що принципіальна оборона загальних свобод (себ-то також і для контр-революційної буржуазії) в теперішній добі є не тільки непотрібною, але впрест шкодить.

19. Це відноситься також і до преси провідних організацій соціал-зрадників. Останні демаскували себе, як активних чинників контр-революції: вони зі зброєю навіть кидаються проти пролетарського правительства. Спіраючись на бувших сфідерів та на мішки грошей поваленого фінансового капіталу, вони виступають, як найенергійніші організатори різних змов. Вони ставляться до пролетарської диктатури, як смертельні вороги. Через це й з ними також треба поводитись відповідно.

20. Але що до робітничої кляси та біднішого селянства, то вони користуються найповніщою свободою.”
Чи ж вони справді мають повну свободу?

Адже ж „соціально-зрадники“ також пролетарі і соціалісти, але вони роблять опозицію і тому так же безправні, як і буржуазна опозиція. А чи не приходится ж нам глибоко обурюватись і всіма силами боротись проти цього там, де буржуазне правительство хоче прикласти проти опозиції такий самий рецепт?

Певне, що ми мусимо це робити; однак, цим добемось ми лише сміху—ідного успіху, як що буржуазне правительство може послатись на такі, як вище-згадані соціалістичні голоси та на відповідну практику.

Як часто ми закидали лібералам, що в правительстві вони інші, ніж в опозиції, що вони там одступаються від усіх своїх попередніх домагань. Ліберали що-найменше остільки розумні, що ті домагання не відкидають також і формально. Вони поступають по принципу: так робити, а все ж таки цього не говорити.

Автори тез, безперечно, чесніші; чи вони розумніші, в цьому можна сумніваться.

Але що мають думати насамперед про мудрість німецьких соціально-демократів, які відкрито заявляють, що вони відмовляються від демократії, за котру тепер борються, на другий же ден після перемоги! Думатимуть, що вони обертають на другий бік свої демократичні принципи, або що вони не мають зовсім ніяких демократичних принципів; думатимуть, що для них демократія є лише драбиною, щоб долізити до повноти правительственої влади, драбиною, якої вони більше не потребують і відштовхують, як тільки спинились нагорі; думатимуть, одним словом, що вони—революційні опортуністи.

Також і для російських революціонерів це є короткозорою політикою, коли вони, щоб утриматись при владі, хапаються за методи диктатури не для врятування загроженої демократії, але для того, щоб всупереч їй утриматись самим. Але це все ж таки можна зрозуміти.

Навпаки, незрозумілим є, коли цю теорію приймають німецькі соціально-демократи, які ще не при владі і тимчасом представляють ще тільки слабу опозицію. Замість того, щоб в методі диктатури та в позбавленні прав широких народніх мас бачити те, що ми взагалі осуджуємо і що треба розуміти, на крайність як продукт виняткових відносин в Росії, вони, навпаки, почали вихвалювати ці методи, як стан, до встановлення якого мусить стрімитись також і німецька соціально-демократія.

Це твердження є не тільки наскрізь незірне, але воно є в високій мірі зловредне: бо коли б воно було загально засвоєне, то сила пропаганди нашої партії дуже закульгала б. Окрім невеликої купки фанатичних сектантів, увесь німецький, як і увесь міжнародний пролетаріят, дуже високо шанує принцип за-

гальної демократії. Він з обуренням одкине всяку думку про те, щоб почати своє панування з утворення нової привилейованої класи та нової позбавленої прав. Він одкине всяку думку про те, щоби мати на умі застереження до вимагання загального права для всього народу та в дійсності стрімитись до привилеїв для себе. І не менше рішучо він одкине комічну вимогу, щоб він тепер уже урочисто сам заявив про те, що його домагання демократії є голою брехнею.

Диктатура, як форма правління, в Росії є так же зрозумілою, як і раніше бакунінський анархізм. Але зрозуміти не значить ще визнати; ми мусимо так же рішучо відкинути першу, як і останній. Для соціалістичної партії, яка прийшла до панування всупереч більшості народу, диктатура являється не засобом запевнити там своє панування, але засобом поставити партію перед завданнями, які перевищують її сили та на розв'язанні яких вона виснажується й обезсилюється; при тому вона тільки легко компрометує саму ідею соціалізму, не сприяє, а гальмує його успіхи.

На щастя, неуспіх диктатури ще не мусить бути однозначним з провалом революції. Це було б в тому разі, коли б більшовицька диктатура була тільки вступом до диктатури буржуазної. Головні здобутки революції буде втрачено, коли своєчасно вдасться замінити диктатуру демократією.

ПІСЛЯСЛОВО ПЕРЕКЛАДЧИКА.

Соціалістичний рух, як фактор суспільно-політичного життя, набрав за останні десятиліття настільки великого значіння, що з ним примушені чиєлитись, як з поважною силою, найзавзятіші його противники.

Тому не диво, що така подія, як захоплення влади большевиками, притягла до себе пильну увагу цілого світу, бо на початку большевицького панування мало хто сумнівався в тому, що Російська Комуністична партія є справді клясовою партією російського пролетаріату.

Європейська буржуазія, настрашена большевицьким переворотом, не вдаючись в аналіз складного характеру боротьби, яка відбувалась на теренах колишньої Російської Імперії, тремтіла перед примарою соціалістичної революції та намагалась всякими засобами відгородитись од усього того, що діялось на тих теренах. Через це й Україна, де провадилась завзята боротьба українського народу за своє національне і соціальне визволення, опинилась по другий бік того „бар'єру“, того „колючого дроту“, яким одгороджували себе держави Європи від „заражених большевизмом“ народів, до котрих зачислено було й українців.

Цілком зрозуміло, що й європейський пролетаріат з підвищеним інтересом слідував за розвитком подій на тих-же теренах, бо він уважав, що там під проводом большевиків починає здійснюватись його давня мрія про визволення з кайданів капіталізму.

Але ж не менше уваги й інтересу викликала у пролетарів большевицька методика переведення в життя принципів соціалізму.

Як відповідь на цей інтерес, уже через дев'ять місяців після захоплення большевиками влади, К. Каутський, визначніший теоретик соціалізму, написав оцю книжку, де він дав негативну оцінку большевицької методи „диктатури“ та обґрунтував і рішуче висловився за необхідність іти шляхом демократії.

Пізніше теоретичну частину цієї книжки (гл. 2, 3, 4, 5 і 8) автор викинув окремою брошурою під назвою „Демократія чи диктатура

Текст цих глав у тій окремій брошюрі трохи змінений: де-що скорочено, а де-що додано.

Для перекладу на українську мову у відповідних місцях взято повніший текст.

Вступна частина, під заголовком „Завдання“, написана власне для брошюри „Демократія чи диктатура“; подаємо її тут, аби читач повніше познакомився з поглядом автора.

Хай нам дозволено буде висловити надію, що ця книжка допоможе українському пролетаріату свідомо вибрати шлях до здійснення його ідеалу.

ВАЖНІЩІ ДРУКАРСЬКІ ПОМИЛКИ.

стор.	р я д о к		Надруковано:	Повинно бути:
	зв.	зн.		
1	10	—	було,	було б
11	—	1	рядности	рядности
2	25	—	Ерфуртська	Ерфуртська
4	—	17	демократією	декорацією
8	4 _i	—	відносини необхідної	відносини та необхідної
8	—	6	од пролетарів	с. б. од пролетарів
9	1	—	підупавші	підупали
10	—	8	бачити	бачили
10	—	12	випадкове	випадкове
10	—	12	дея-ких з осіб	де-яких осіб з
11	4	—	демократій	демократії
11	18	—	воціялізм	соціялізм
12	—	12	ришування	ришення
12	—	17	яко	яка
14	2	—	уже	уєе
14	—	17	кляса	кляси
16	—	7	тим довше	чим довше
17	12	—	правдиві, хоч	правдиві. Хоч
19	7	—	буржуазних	буржуазні
20	—	10	це станеться	це не станеться
23	19	—	ня, або	ня при нормальному роз- виткові тільки там, де він становить більшість населення, або
28	19	—	історичною	було історичною
29	—	4	це було	це не було
33	21	—	значніше	ясніше
43	2	—	підтверження	тверження
46	3	—	привести	принести
47	—	3	там	нам
47	—	16	достаточно	достаточні
49	19	—	сільсько-господарського госпдарства	сільського господарства
54	—	1	дрібним	бідним
57	—	15	основу оброблення	основу його—оброблен- ня
60	4	—	дають	йдуть
62	11	—	персональню	персональних
65	—	3	більш	нічого більш
65	—	3	ознакомлення	ознакомлення
65	—	22	пропонується	прокладається
72	20	—	ються	ться

Крім того в кількох місцях замість Енгельс надруковано Енгельс
 “ Європа “ Європа
 “ європейський “ європейський

(2p 50x)

2613

2, 22

(1986p)

PA

4129